

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Природничо-економічний факультет
Кафедра географії та методики її викладання

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД ПРИ ОРГАНІЗАЦІЇ КРАЄЗНАВЧИХ ЕКСКУРСІЙ З ГЕОГРАФІЇ

Виконав: здобувач освіти 2 курсу Geo1-M24 групи
Спеціальності 014 Середня освіта (за предметними
спеціальностями)

ПОВОЛОЦЬКИЙ Дмитро Олександрович

Керівник: ЧЕРНЮК Г.В. , к.г.н., доцент

Рецензент: ЛІСОВСЬКИЙ А.С., к.г.н., старший
викладач

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ГЕОГРАФО-КРАЄЗНАВЧОЇ ЕКСКУРСІЙНОЇ РОБОТИ...	5
1.1 Краєзнавча екскурсійна робота в системі освітнього процесу з географії	5
1.2 Діяльнісний підхід при організації краєзнавчих екскурсій.	9
1.3 Методи географічних досліджень організації географічних екскурсій.	14
1.4. Умови безпечної організації досліджень	18
РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРА КРАЄЗНАВЧИХ ЕКСКУРСІЙ З ГЕОГРАФІЇ.	24
2.1. Типи краєзнавчих екскурсій.....	24
2.2. Етапи краєзнавчих екскурсій.	28
2.3. Природничі краєзнавчі географії.....	31
2.4 Краєзнавчі екскурсії з економічної та соціальної географії.	35
2.5. Методичні особливості застосування діяльнісного компоненту в різних типах краєзнавчих географічних екскурсій.....	39
3. ДОСВІД РЕАЛІЗАЦІЇ КРАЄЗНАВЧИХ ЕКСКУРСІЙ З ГЕОГРАФІЇ З ВИКОРИСТАННЯМ ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ	42
3.1. Методичні особливості проведення екскурсій природничо-географічної тематики.....	42
3.2. Методичні особливості проведення екскурсій на господарські об'єкти.	45
РОЗДІЛ 4. ПЕРЕВАГИ ТА ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ ПРОЦЕСІ ЕКСКУРСІЙНОЇ РОБОТИ	49
4.1. Переваги застосування діяльнісного підходу в краєзнавчих екскурсіях.	49
4.2. Недоліки використання діяльнісного підходу в краєзнавчих екскурсіях.....	53
ВИСНОВКИ	57
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	60

ВСТУП

Краєзнавча робота це важливий компонент географічної освіти, спрямований на освоєння практичних знань та компетентностей на базі доступного, місцевого ілюстративного матеріалу. Це потужний засіб мотивації пізнавальної діяльності здобувачів освіти та зацікавлення їх географією і дослідницько-експедиційною роботою. Реалізація краєзнавчої роботи є індивідуальним способом формування ідентичності педагогічної майстерності педагогічного працівника, а інтеграція краєзнавчих екскурсій в систему освіти – результатом ініціативного ставлення до завдань Нової української школи.

Позаурочна, позакласна та позашкільна діяльність є важливою та невід’ємною складовою сучасного освітнього процесу з географії. Саме в позакласному просторі учні мають змогу глибше та різнобічніше опановувати навчальний матеріал, оскільки отримання знань і формування спеціальних компетентностей відбувається через безпосереднє чуттєве сприйняття природних об’єктів, процесів і явищ. Такий формат занурення у реальне середовище сприяє формуванню цілісної картини світу, розвитку просторового мислення та усвідомленню причинно-наслідкових зв’язків у природі. Найбільш ефективним видом організації такої діяльності традиційно вважаються екскурсії, адже вони забезпечують оптимальну комбінацію навчального змісту, практичних спостережень і живої взаємодії з навколишнім середовищем. Тому підготовка, методичне опрацювання та проведення географічних екскурсій стають одним із ключових дидактичних завдань учителя географії, який відповідає не лише за передачу знань, а й за створення умов для особистісного розвитку учнів. Одним із провідних результатів проведення навчальних екскурсій є формування патріотичних цінностей, стійких переконань та відповідального ставлення до довкілля. Саме цей аспект часто виступає головним критерієм ефективності екскурсійної діяльності, оскільки він демонструє не лише засвоєння теоретичного матеріалу, а й реалізацію його комплексного підходу до формування світогляду особистості здобувача освіти.

У зв'язку з цим пошук сучасних моделей взаємодії між учителем і здобувачами освіти має бути спрямований на поступову відмову від пасивних форм засвоєння інформації та активне впровадження діяльнісних технологій. Особливе місце серед них займають дослідницькі методи, що спонукають учнів до самостійного аналізу, постановки запитань, спостережень, збору даних та їх інтерпретації. Такі підходи повністю відповідають пріоритетам Нової української школи, яка орієнтується на компетентнісний підхід, практичну спрямованість навчання та розвиток самостійності й критичного мислення учнів.

Об'єкт – діяльнісний підхід при реалізації екскурсійної роботи з географії

Предмет – умови ефективної реалізації діялісного підходу під час проведення краєзнавчих географічних екскурсій.

Мета: дослідити методичні особливості ефективної реалізації діялісного підходу при проведенні екскурсій краєзнавчого профілю з географії.

Завдання :

1. Охарактеризувати провідні принципи здійснення екскурсійної краєзнавчої роботи та встановити місце діялісного в їх системі;
2. Проаналізувати типологію і структуру краєзнавчих екскурсій з географії;
3. Експериментально підтвердити ефективність застосування технологій діялісного підходу ;
4. Оцінити переваги та недоліки застосування діялісного підходу під час краєзнавчих екскурсій з географії.

Методи дослідження. Літературний огляд, експериментальні педагогічні спостереження, дослідження статистичних результатів.

Практичне значення – створені та апробовані автентичні екскурсійні краєзнавчі заходи що демонструють позитивні результати реалізації діялісного підходу і можуть бути інтегровані в систему сучасної географічної складової освіти.

Структура та обсяг роботи. Робота включає: вступ, чотири розділи, висновки, список використаної літератури.

РОЗДІЛ 1. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ГЕОГРАФО-КРАЄЗНАВЧОЇ ЕКСКУРСІЙНОЇ РОБОТИ.

1.1 Краєзнавча екскурсійна робота в системі освітнього процесу з географії

озаурочна й позакласна діяльність посідає важливе місце у загальній системі освітньо-виховної роботи сучасної школи, оскільки вона доповнює та розширює можливості традиційного уроку. Саме в цьому форматі створюються умови для поступового й природного засвоєння учнями соціального досвіду, необхідного для успішної інтеграції в суспільство. Під час різноманітних занять за межами уроків школярі знайомляться з нормами поведінки, загальнолюдськими цінностями, культурними традиціями та правилами взаємодії, які відповідають вимогам сучасного світу й сприяють формуванню зрілої, відповідальної особистості.

Ефективність виховного процесу значною мірою залежить від того, наскільки виважено й уважно педагоги враховують індивідуальні особливості кожної дитини: її природні задатки, тип темпераменту, творчі схильності й особистісні інтереси. Це особливо важливо у роботі з молодшими школярами, для яких правильно підібраний вид діяльності має вирішальне значення, адже саме він здатний забезпечити позитивну мотивацію, зацікавленість та емоційне залучення. Чим більш особистісно орієнтованим є освітній процес, тим глибше розкривається потенціал учня, а позитивні результати виховання стають більш помітними та стабільними.

Позаурочна виховна робота створює надзвичайно сприятливий простір для гармонійного розвитку школярів. Вона охоплює широкий спектр форм організації діяльності — від творчих майстерень і гуртково-секційної роботи до тематичних заходів, інтерактивних ігор, конкурсів, екскурсій та різноманітних пізнавальних проєктів. Такі форми діяльності передбачають активну взаємодію учнів і педагогів після завершення уроків, а також дають можливість працювати як з великими учнівськими колективами, так і з невеликими групами,

враховуючи їхні інтереси, рівень підготовки та потреби. Саме тому позаурочна діяльність сприяє більш швидкому особистісному зростанню, розкриттю здібностей, формуванню лідерських якостей та відповідального ставлення до навчання.

Питання організації позаурочної освітньої діяльності всебічно висвітлені у працях вітчизняних науковців, зокрема: В. Новосельського, В. Постового, В. Оржеховську, також варто відзначити С. Гончаренка, К. Чорну та Л. Хлебнікову. У їхніх дослідженнях розглядаються теоретичні засади, принципи та функції виховної роботи, а також практичні аспекти взаємодії учнів у позаурочний час. Значний внесок у розвиток психологічних та педагогічних технологій, спрямованих на організацію дослідницької діяльності школярів, зробили такі автори, як М. Борщевський, А. Гречишкіна та О. Крутенький. Їхні праці розкривають механізми формування пізнавальної активності, самостійності та творчого мислення, що є важливою складовою сучасної виховної системи

Структуру позакласної та позаурочної діяльності відображає схема на Рис 1.1.1.:

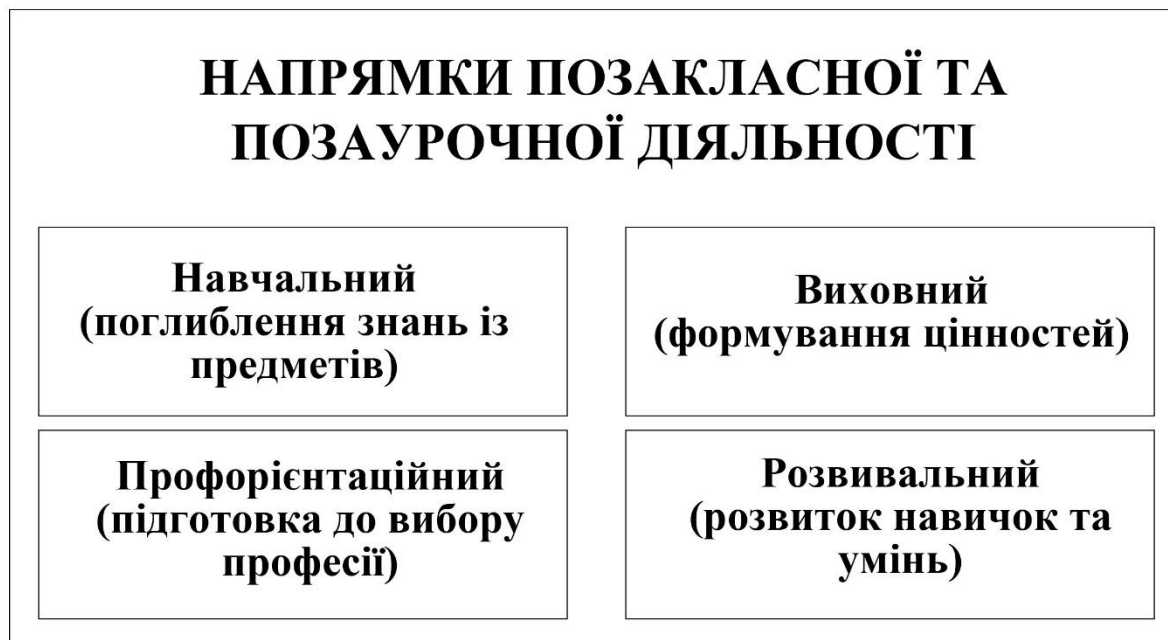

Рис 1.1.1. Структура позаурочної та позакласної роботи.

Успіх краєзнавчої роботи в системі позакласної та позаурочної освіти обумовлюють ряд принципів (Рис 1.1.2.).

Рис 1.1.2. Освітні принципи позакласної та позаурочної роботи.

Одним із ключових чинників ефективної позаурочної та позакласної діяльності є врахування мотиваційної сфери та рівня зацікавленості здобувачів освіти. Саме від цього залежить їхня природна активність, ініціативність та готовність долучатися до роботи на добровільних засадах. Важливе значення також має забезпечення тісного зв'язку краєзнавчої діяльності із навчальним матеріалом (зокрема у контексті даного дослідження — із змістом відповідного курсу географії). Такий підхід сприяє поглибленню знань, розширенню уявлень про вивчені об'єкти та явища, а також формуванню більш цілісного розуміння змісту предмета.

Для того щоб діяльність під час краєзнавчих екскурсій набула ціннісного значення для здобувачів освіти, необхідно активно підкреслювати її практичну спрямованість і демонструвати зв'язок з актуальними потребами повсякденного життя. Одним із чинників підтримання постійного інтересу є використання

різноманітних форм та засобів організації занять, а також їх нестандартне подання порівняно з традиційним уроком. Не менш важливою умовою є індивідуалізація освітнього процесу, що дозволяє педагогові ефективніше впливати на мотивацію кожного учасника та враховувати його навчальні можливості.

Ефективність застосування елементів діяльнісного підходу у структурі краєзнавчої позаурочної і позакласної роботи визначається низкою значущих аспектів.

По-перше, результати позаурочних занять мають бути спрямовані на цілеспрямоване формування географічних компетентностей учнів та їхніх окремих компонентів. Це передбачає організацію діяльності так, щоб школярі самостійно здійснювали пошук інформації, проводили аналіз, виконували дослідження і здобували досвід практичного застосування знань для пояснення реальних ситуацій.

По-друге, зміст позаурочної роботи повинен спиратися на систему знань, умінь і навичок, уже сформованих під час навчального процесу. Водночас він має сприяти розвитку способів діяльності та позитивного ставлення учнів до навчання. Поєднання цих компонентів забезпечує якісне зростання особистості й створює основу для глибокого засвоєння матеріалу.

По-третє, варто застосовувати різноманітні методи, прийоми та організаційні форми, які активізують пізнавальну діяльність школярів. Творчі, дослідницькі, ігрові та практикоорієнтовані завдання підтримують інтерес учнів, сприяють розвитку самостійності, ініціативності та навичок вирішення проблем.

Грамотно організована краєзнавча робота створює сприятливі умови для атмосфери співпраці, взаємодопомоги та партнерського навчання. Використання активних і інтерактивних педагогічних технологій забезпечує включення кожного учня до спільної діяльності, сприяє формуванню позитивного мікроклімату й підтримує розвиток комунікативних умінь, здатності працювати в команді та обмінюватися інформацією. Освітні технології реалізуються через такі форми (Рис. 1.1.3):

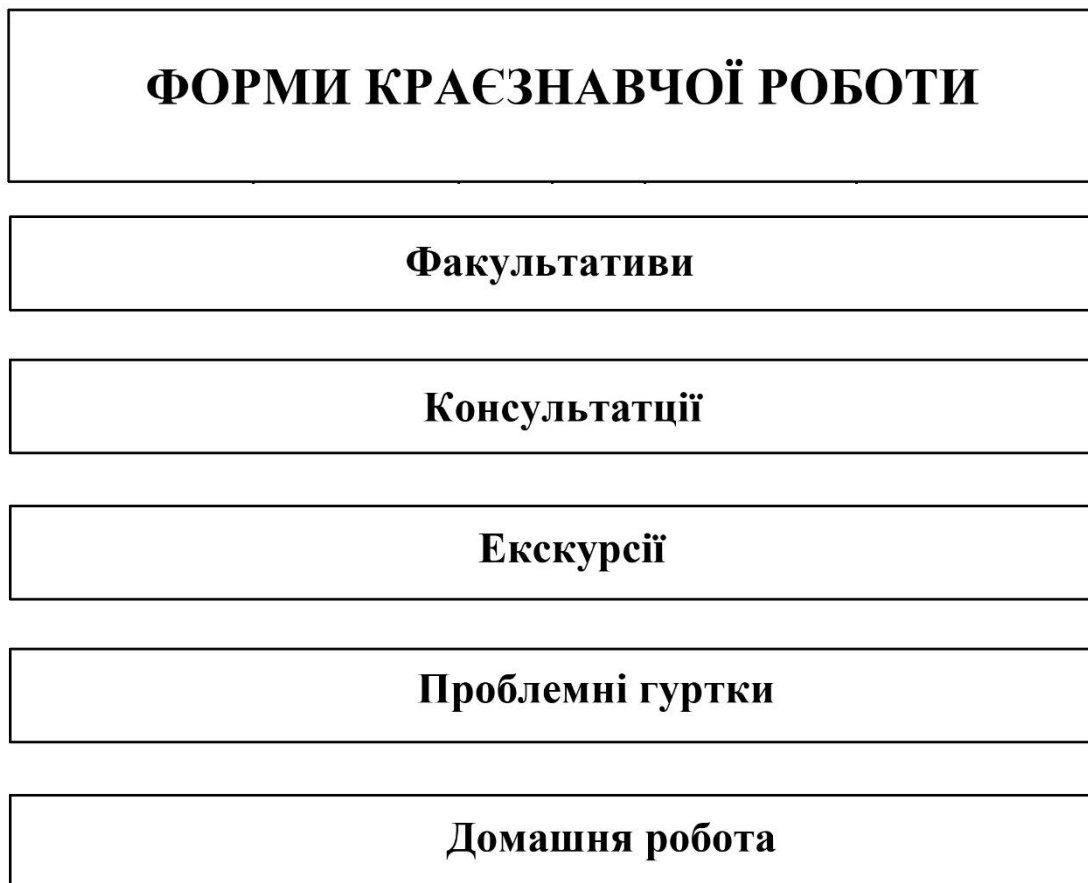

Рис. 1.1.3. Форми краєзнавчої роботи

Відповідно до схеми краєзнавчі екскурсії є окремою, важливою формою краєзнавчої роботи діяльності. З позицій географічної освіти це традиційний формат практичного формування знань і формування ціннісного ставлення.

1.2 Діяльнісний підхід при організації краєзнавчих екскурсій.

Діяльнісний підхід посідає провідне місце серед ключових концепцій сучасної педагогічної науки, адже він орієнтує освітній процес на активну залученість учня і надання йому ролі активного суб'єкта навчання. У його основі лежить переконання, що знання та вміння засвоюються найбільш ефективно тоді, коли школярі здобувають їх у процесі власної діяльності, практичного експериментування та самостійного пошуку. Тобто навчання набуває осмисленого й практикоорієнтованого характеру.

Центральним елементом діяльнісного підходу є організація педагогом таких навчальних ситуацій, у яких учні виступають дослідниками та активними учасниками освітнього процесу. Вони не лише опрацьовують запропоновані завдання, а й самостійно аналізують інформацію, ставлять запитання, висувають гіпотези, обирають шляхи розв'язання проблем і перевіряють отримані результати. Такий формат навчання сприяє розвитку критичного мислення, уміння аргументувати власну позицію, формуванню навичок співпраці, комунікативної взаємодії та здатності організувати власну діяльність.

Освітні заходи, побудовані з використанням діяльнісного підходу, вирізняються застосуванням широкого спектра інтерактивних методів: групових та індивідуальних проєктів, експериментальних досліджень, рольових ігор, моделювання життєвих ситуацій, ситуаційного аналізу та роботи з практичними кейсами. Наприклад, під час вивчення математики учні можуть розв'язувати завдання, пов'язані з реальними побутовими або економічними ситуаціями, а на уроках природознавства — проводити власні мінідослідження, спостерігати природні явища та встановлювати між ними закономірності.

Перевага діяльнісного підходу полягає в тому, що він активізує пізнавальну діяльність школярів, підвищує їхню внутрішню мотивацію та сприяє усвідомленню практичної цінності отриманих знань. Учитель за таких умов виступає не лише джерелом інформації, а насамперед фасилітатором, наставником і консультантом, який створює умови для творчого пошуку та самостійного опанування навчального матеріалу.

Отже, діяльнісний підхід забезпечує формування в учнів не лише академічних знань, а й широкого спектра життєвих компетентностей — уміння працювати в команді, приймати рішення, відповідати за результат власної діяльності, адаптуватися до нових умов та критично оцінювати інформацію. Ці навички є надзвичайно важливими для успішної самореалізації в суспільстві та відповідають вимогам сучасної освіти, орієнтованої на розвиток компетентнісної особистості. Основні принципи даного підходу відображає схема на Рис. 1.2.1.

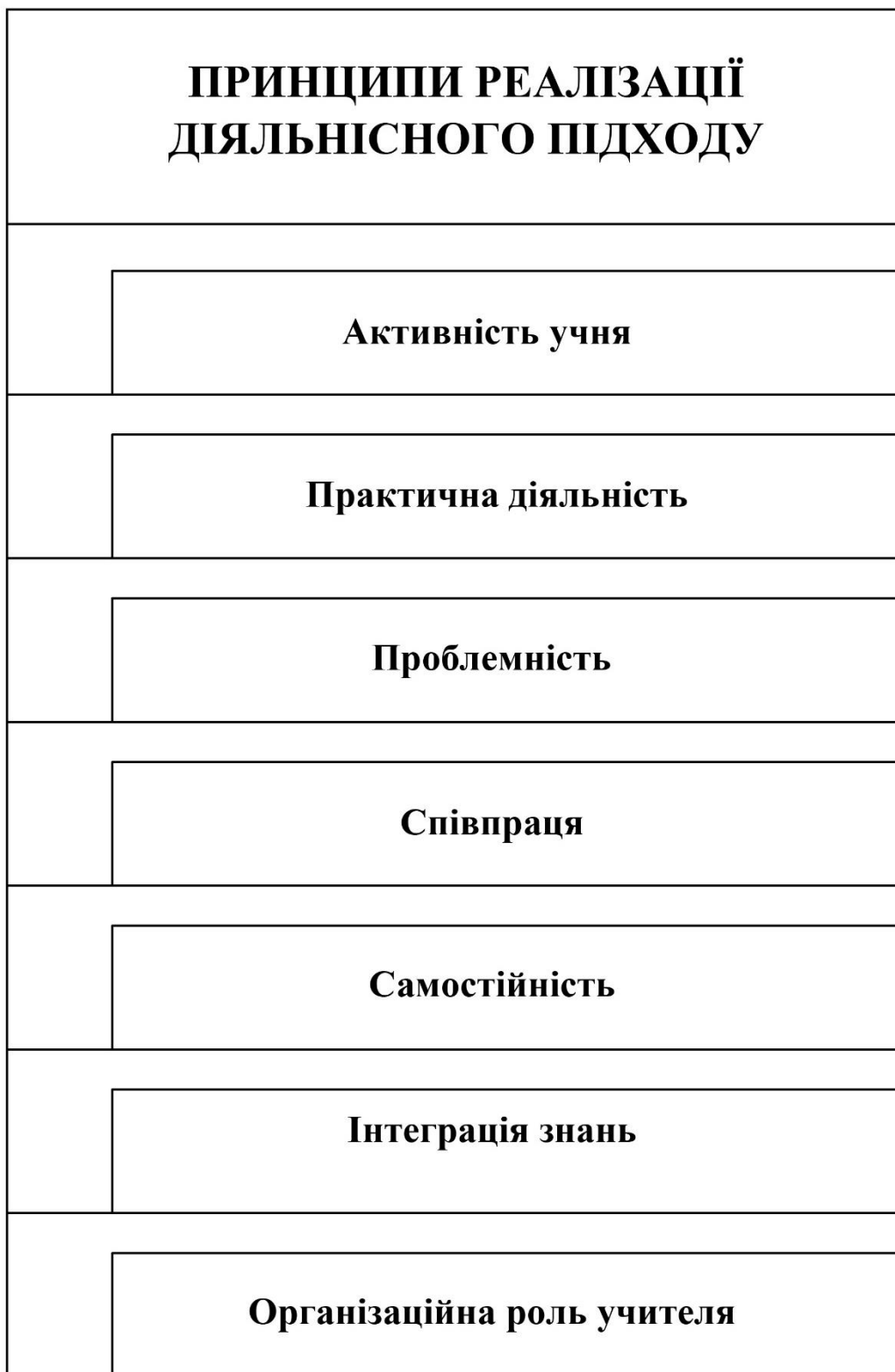

Рис. 1.2.1. Принципи реалізації діяльнісного підходу.

Перший принцип визначає освітню позицію учня як активним суб'єкта навчання, на відміну від традиційного (пасивного) сприйняття інформації.

Засвоєння знань відбувається найбільш ефективно тоді, коли учні залучені до активної практичної діяльності. Йдеться не лише про виконання стандартних завдань, а про всебічну участь у дослідженнях, експериментуванні, моделюванні реальних ситуацій та пошуку шляхів розв'язання навчальних проблем. Саме через власний досвід діти глибше розуміють зміст навчального матеріалу, формують уміння застосовувати здобуті знання на практиці та розвивають навички критичного мислення. Практична діяльність робить процес навчання більш осмисленим і мотивувальним, сприяючи формуванню стійкого пізнавального інтересу.

Одним із ключових принципів діяльнісного підходу є створення проблемних ситуацій, що потребують пошуку рішення. Навчання базується не на отриманні готових відповідей, а на стимулюванні учнів до роздумів, аналізу та постановки запитань. Зіткнення з пізнавальною проблемою активізує внутрішні ресурси школярів, розвиває їхню здатність формулювати гіпотези, шукати додаткову інформацію та робити аргументовані висновки. Такий підхід формує дослідницьку позицію учня та сприяє переходу від пасивного до активного мислення.

Значну увагу приділено груповим формам роботи, які сприяють налагодженню комунікації, взаємодопомоги та спільного вирішення завдань. Робота в команді дозволяє учням обмінюватися думками, розподіляти ролі, виробляти колективні рішення та вчитися конструктивної взаємодії. Співпраця також формує почуття відповідальності за спільний результат і допомагає учням оволодівати важливими соціальними навичками, необхідними в подальшому житті.

Діяльнісний підхід передбачає розвиток у школярів здатності ставити особисті цілі, планувати власну діяльність, здійснювати пошук інформації та контролювати процес і результати навчання. Учні вчать аналізувати свої потреби, оцінювати рівень сформованих умінь та визначати напрями подальшого розвитку. Формування самостійності сприяє розвитку

самоорганізації, відповідальності й уміння приймати рішення, що є важливими складовими компетентнісного підходу в освіті.

Знання у діяльнісному підході розглядаються не як набір окремих фактів, а як система взаємопов'язаних понять, що мають практичне застосування у реальному житті. Навчальний матеріал подається в контексті життєвих ситуацій, що дозволяє учням усвідомити зв'язок між різними предметами, побачити цілісність наукової картини світу та краще розуміти міжпредметні закономірності. Така інтеграція поглиблює навчання, робить його більш гнучким і сучасним.

У педагогіці діяльнісного типу вчитель виступає передусім як фасилітатор, наставник і координатор навчальної діяльності. Його завдання полягає не в тому, щоб передавати учням готову інформацію, а у створенні умов, що стимулюють самостійне здобуття знань. Учитель спрямовує пізнавальний пошук, надає індивідуальну підтримку, допомагає визначати вектори розвитку, але не обмежує креативність і ініціативність учнів. Така роль забезпечує більш активну участь школярів у навчанні й підтримує розвиток автономного та відповідального мислення.

Переваги

Ефективне розуміння і засвоєння знань значною мірою забезпечується тоді, коли навчальний матеріал пов'язується з особистим досвідом учня. Інформація, яку школяр може прожити, відчути або застосувати на практиці, стає значно більш зрозумілою, осмисленою й легко відтворюваною. Перетворення знань на власний досвід сприяє їх глибокому усвідомленню та природному закріпленню, оскільки дитина починає сприймати навчальний процес не як абстрактний, а як близький до реальних життєвих ситуацій. Такий підхід формує не лише обсяг знань, а й здатність самостійно інтерпретувати інформацію та пов'язувати її з практикою.

Розвиток ключових компетентностей. Сучасна освіта спрямована на формування універсальних умінь, необхідних для соціальної й професійної самореалізації в умовах швидких змін. Діяльнісна, практикоорієнтована робота

сприяє розвитку критичного мислення, креативності, здатності до ефективної комунікації та командної взаємодії. Учні вчаться аналізувати проблеми з різних ракурсів, генерувати нові ідеї, аргументувати власну позицію та знаходити оптимальні рішення. Саме такі компетентності визначають успішність людини у XXI столітті, підсилюють її конкурентоспроможність та готують до викликів сучасного світу.

Мотивація до навчання. Навчальний процес стає значно цікавішим і привабливішим для учнів, коли він передбачає активну участь, практичну діяльність та можливість застосувати знання в реальних або наближених до життя ситуаціях. Практична спрямованість, вправи з дослідження та пошуку відповідей, робота в групах чи індивідуальні мініпроекти стимулюють щире бажання навчатися. У дітей з'являється внутрішня мотивація — вони починають розуміти, заради чого вивчають певний матеріал, і усвідомлюють цінність навчання для власного розвитку. Це значно підвищує ефективність освітнього процесу та формує позитивне ставлення до пізнання.

Уміння вчитися самостійно. Однією з найважливіших складових діяльнісного підходу є розвиток здатності учня самостійно організувати свій навчальний процес. Це включає вміння ставити особисті цілі, планувати послідовність роботи, добирати інформацію з різних джерел, контролювати власні досягнення та робити висновки щодо якості своєї діяльності. Вироблення навички самостійного навчання має довготривале значення: вона стає основою безперервної освіти та самоосвіти протягом життя. У сучасному світі, де знання швидко оновлюються, уміння навчатися самостійно є однією з найцінніших компетентностей, що дозволяє людині адаптуватися до нових умов та професійних викликів.

1.3 Методи географічних досліджень організації географічних екскурсій.

Педагогічні дослідження краєзнавчої роботи передбачають використання стандарсної методології збору, аналізу та інтерпретації даних. Це передусім

методи зорієнтовані на вивчення вже сформованого досвіду, експериментального отримання нових даних і їх балансового виокремлення та співставлення.

Провідним методом на первинному етапі дослідження є аналіз інформації авторитетних літературних джерел (Рис.1.3.1.) :

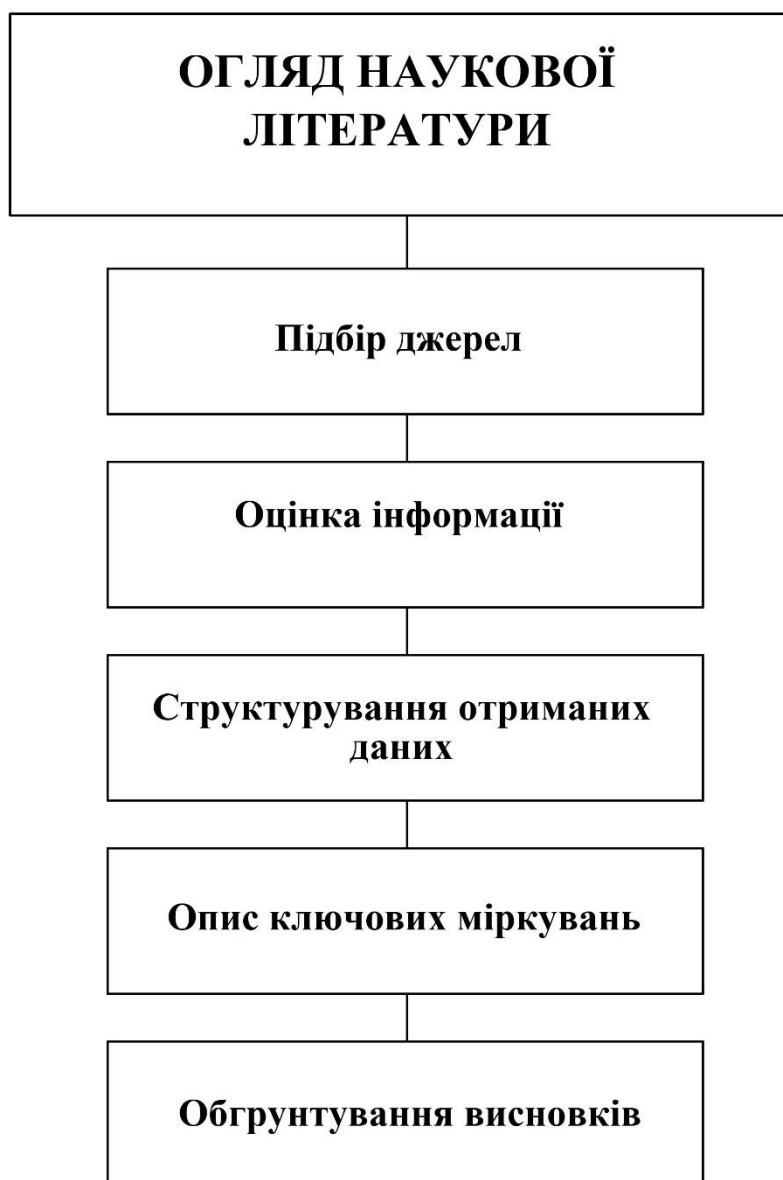

Рис. 1.3.1. алгоритм застосування методу «Огляд джерел».

На першому етапі здійснюється систематичний добір наукових і навчально-методичних матеріалів, що безпосередньо стосуються досліджуваної теми. До цього процесу входить опрацювання статей у фахових журналах,

монографій, навчальних посібників, матеріалів наукових конференцій, звітів дослідницьких проектів та інших достовірних джерел. Метою цього етапу є формування максимально широкої та репрезентативної інформаційної бази, яка дозволить глибоко та всебічно вивчити проблему.

Після первинного добору здійснюється критичний аналіз відібраної літератури. Передусім оцінюється наукова значущість джерел, їхня достовірність, актуальність, доступність та відповідність темі дослідження. Також враховується авторитетність науковців, об'єктивність викладених даних та наявність емпіричних доказів. Такий аналіз дозволяє виокремити справді цінні джерела, які можуть слугувати основою для подальших теоретичних узагальнень.

На цьому етапі знайдену інформацію систематизують за певними критеріями, що полегшує подальше опрацювання та аналіз. Джерела можуть бути згруповані за тематичними напрямками, теоретичними концепціями, методами дослідження, хронологією їх появи або науковими школами. Таке структурування дає змогу побачити логіку розвитку наукової думки, встановити взаємозв'язки між різними підходами та виокремити ключові тенденції в опрацюванні проблеми.

Під час підготовки огляду літератури автор здійснює детальний опис основних ідей, положень і висновків, сформульованих у дослідженнях інших учених. Проводиться порівняння різних точок зору, аналізуються спільні та відмінні риси між окремими концепціями, визначаються сильні й слабкі сторони попередніх досліджень. На основі цього окреслюється, які аспекти питання вже достатньо розкриті в науці, а які потребують подальшого вивчення, що формує науковий контекст для власного дослідження.

Завершальним етапом є пояснення того, як здійснений огляд літератури підтверджує актуальність обраної теми, обґрунтовує мету та завдання дослідження, а також допомагає сформулювати коректні дослідницькі запитання. Крім того, аналіз попередніх наукових робіт дає змогу визначити теоретичні й методологічні підходи, які будуть покладені в основу власної роботи. Таким

чином, огляд літератури відіграє ключову роль у формуванні концептуальних засад дослідження та забезпечує його наукову цілісність.

Педагогічний експеримент — це цілеспрямоване та спеціально організоване наукове дослідження, спрямоване на перевірку ефективності нових методів навчання й виховання, удосконалених форм організації роботи або новітніх дидактичних засобів. У ході експерименту педагог або дослідник свідомо вводить певні зміни в умови навчального процесу, коригує окремі його елементи й систематично спостерігає за тим, як ці нововведення впливають на учнів: їхню пізнавальну активність, рівень сформованості знань і вмінь, поведінкові реакції та загальний розвиток.

Таке дослідження проводиться в ретельно продуманих умовах, що дозволяє точно фіксувати вплив конкретних чинників і виокремлювати їхню роль серед інших обставин. Завдяки цьому стає можливим об'єктивно перевірити висунуті гіпотези, визначити, які нововведення справді забезпечують позитивний результат, а також сформулювати науково обґрунтовані висновки. Педагогічний експеримент є цінним інструментом удосконалення освітньої практики, оскільки дає можливість розробляти й обґрунтовувати більш ефективні підходи до організації навчального середовища.

Статистичний аналіз — це послідовний і системний процес збирання, перевірки, обробки, упорядкування та узагальнення числової інформації з метою отримання достовірних висновків та прийняття обґрунтованих рішень. У межах такого аналізу отримані дані ретельно перевіряються, порівнюються між собою, класифікуються за певними ознаками, після чого дослідник може виявити характерні закономірності, тенденції або відхилення. Для обробки масових явищ застосовуються спеціальні статистичні та математичні методи, які дозволяють оцінити основні характеристики досліджуваних показників, простежити взаємозв'язки між ними та визначити силу цих зв'язків. Завдяки статистичному аналізу дослідник отримує можливість глибше проникнути в сутність досліджуваних процесів, об'єктивно оцінити результати експерименту та зробити висновки, які мають наукову й практичну цінність.

1.4. Умови безпечної організації досліджень

Працюючи за комп'ютером, рекомендуємо дотримуватися правил тривалості роботи, правильної постави, розміру шрифтів та зображень, вимог до приміщення тощо. Пропонуємо деякі принципи правильної роботи за комп'ютером:

- у робочому приміщенні (кімнаті), де встановлені комп'ютери, щодня потрібно виконувати вологе прибирання;

- приміщення, у якому знаходяться комп'ютери, потрібно провітрювати щогодини;

- після кожного часу роботи рекомендується робити десяти хвилинну перерву, яку зручно суміщати з провітрюванням. За будь-яких умов безперервна робота за комп'ютером для дорослої людини не повинна перевищувати двох годин. Під час перерви не варто читати або дивитися телевизор. Перерва, яку Ви проводите за комп'ютером (наприклад, граючись або шукаючи матеріали в Інтернеті), просто не має сенсу;

- необхідно постійно слідкувати за станом екрану монітора: він має бути чистим, без плям та пилу. Крім того, обов'язково слідкуйте за чистотою окулярів – комп'ютерних чи звичайних;

- слідкуйте за поставою: ноги твердо стоять на підлозі чи на спеціальній підставці; стегна розташовані під прямим кутом до тулуба, а гомілки – під прямим кутом до стегон; сидіти потрібно прямо або злегка нахилившись вперед; пальці рук знаходяться на рівні зап'ястків або трохи нижче – у такому положенні вони найбільш рухливі; плечі мають бути розслаблені та вільно опущені, що сприяє розслабленню рук; відстань від очей до екрану монітора – не менше 55-60 см; центр екрану має знаходитися на рівні очей чи трохи нижче; рекомендується хоча б раз на день виконувати гімнастику для очей;

- щоб попередити „синдром сухого ока”, моргайте кожні 3-5 секунд;

- у процесі роботи за комп'ютером обов'язково звертайте увагу на дихання: воно має бути рівномірним, без затримок;

- при роботі з текстом рекомендується, щоб колір шрифту був темним, а колір фону – світлим (ідеальний варіант – чорний шрифт на білому фоні);
- якщо шрифт занадто мілкий, то потрібно збільшити масштаб документу (наприклад, до 150% чи більше);
- при наборі текстів з паперів чи книг рекомендується помістити джерело якомога ближче до монітору. Це дозволить уникнути частих рухів головою та очима;
- якщо є можливість, міняйте вид діяльності, якою займаєтеся протягом дня;
- у процесі роботи рекомендується періодично (приблизно раз на 20-30 хвилин) переводити погляд з екрану на найбільш віддалений предмет у кімнаті, а ще краще – на віддалений об'єкт за вікном;
- якщо з'явилося відчуття втоми, напруження, сонливості, тяжкості в очах, потрібно припинити роботу та хоча б трохи відпочити.

Наслідки неправильної роботи за комп'ютером

Незважаючи на видиму безпеку та розвитку сучасних технологій, при роботі за комп'ютером є ряд чинників, які можуть вплинути на здоров'я людини. Мета даного матеріалу - надати основні рекомендації, які дозволять не погіршити фізичний і психологічний стан.

Усі негативні чинники під час роботи за комп'ютером можна поділити на такі основні групи:

Чинники, що впливають на опорно-руховий апарат.

Чинники, що впливають на сенсорні органи.

Чинники, що впливають на психологічний стан.

Всі ці чинники викликані двома основними причинами: неправильною роботою за обладнанням і неправильним вибором обладнання

Докладно про правильний вибір і конструкції обладнання займається окрема наука - ергономіка (перекладається з грецької як ἔργον - робота і νόμος - закон). Історія розвитку цієї науки починається з 1920. Передумовою для появи науки було зростання кількості травматичних випадків при експлуатації

техніки, але якщо раніше ці випадки списували на особистісні недоліки людини (халатність, погану пам'ять, концентрація) то з розвитком і ускладненням техніки почали замислюватися що причиною може бути неправильна організація трудових умов, що й прищепило до появи нової науки. Зараз ергономіка має кілька підрозділів, такі як соціальна інженерія, технічна естетика, мікроергономіка (розділом якої є «Юзабіліті»).

Неправильна постава - це призводить до подальшого розвитку викривлення хребта сколіозу, лордозу, кіфозу, а як результат головні болі, болі в області шиї і всього хребта, болі в області таза. Неправильно положення ніг може привести до артриту (запалення суглобів), артрозу (деформації).

Тунельний синдром - найвідоміше захворювання людей працюють за комп'ютером. Воно ж синдром зап'ястного каналу. Тунельний синдром проявляється після кількох годин напруженої роботи за комп'ютером. Синдроми - почуття «бігають мурашки» на кисті, біль пронизує кисть, оніміння кисті, важкість у руці, знесилення кисті.

Тунельний синдром надає собою травму зап'ястя. Через зап'ястний канал між кістками (тунель) проходять серединний нерв і 9 сухожилів м'язів кисті. Серединний нерв забезпечує чутливість пальців, а також управляє м'язами, що забезпечують руху великого, вказівного і середнього пальців. Сам тунельний канал дуже вузький. В і стискається, защемляється серединний нерв. Під час частих, повторюваних рухів кистей рук в незручному положенні сухожилля труться об кістки зап'ястя і зв'язки. Постійно повторювані дрібні рухи пальцями призводять до внутрішніх мікротравм. Накопичуючись, вони і дають про себе знати в початковій стадії хвороби тремтінням, сверблячкою набряком і поколювання в пальцях.

Розвиток короткозорості - через те, що екран монітора за контрастом вище, ніж навколишні об'єкти розвивається короткозорість.

Порушення фокусування - наслідком напруженої роботи за монітором є порушення фокусування, яка може бути викликана перенапруженням очних м'язів.

Сухість очей - через рефлексу, заснованого на тому, що при погляді на джерело світла очей починає менше моргати виникає «обсушування» рогівки ока яке призводить до очних болів.

Рекомендовані умови для роботи за комп'ютером

Сидіть глибоко на твердому стільці з високою спинкою, що має вигин для попереку, - це вирівняє спину і дасть підтримку шії. Край стільця не повинен тиснути на судини під колінами.

Відстань до монітора повинна бути 50-70см.

Використовуйте мишку відповідних розмірів, зручної форми.

Робіть перерву в сидячій роботі, вставайте і ходіть 15-20 хвилин кожні 1-2 години.

Правильно організуйте освітлення робочого місця. При слабкому світлі очі напружуються і болять. Стримайте яскравість екрану. Літери і цифри на екрані це маленькі світлові промені, які йдуть прямо в очі.

Потрібно відрегулювати їх контрастність, щоб світло не був дуже яскравим.

Закривайте очі для відпочинку. Час від часу відводите очі вбік, щоб дати відпочити своєму зору.

Переміщайте погляд по всій площі екрану, намагайтеся не дивитися напружено в одну точку. Нехай попеременно працюють всі м'язи очей, а не окремі групи, на які в цьому випадку буде падати максимальне навантаження.

Використовуйте спеціальний очний гель (Визин, Видисик), який запобігає «обсушування» рогівки ока. Запобігти захворювання можуть окуляри для роботи за комп'ютером, які має особливе покриття.

Комплекс вправ для профілактики захворювань опорно-рухового апарату

Нахиліть голову, дістаючи підборіддям груди. Нахиливши голову вперед, повільно повертайте її вправо і вліво кілька разів.

Переміщайте голову назад, притискаючи до грудей підборіддя.

Тримаючи руки на стегнах, зводите і розводите лопатки.

Покладіть ногу на ногу й ліктем протилежної руки зіпріться про зовнішню поверхню стегна. Ведіть плече вперед, до упору скручуючи хребет. Помінявши ногу, виконуйте той же рух в інший бік.

1. Рух очей по вертикалі вгору - вниз
2. Рух очей по горизонталі вліво - вправо.
3. Рух очей по діагоналі лівий нижній кут - правий верхній кут.
4. Рух очей по діагоналі лівий верхній кут - правий нижній кут.
5. Обертання очей за годинниковою стрілкою (уявіть перед собою великі годинники і переміщайтеся очима у слід за стрілкою).
6. Обертання очей проти годинникової стрілки (уявіть перед собою великі годинники і переміщайтеся очима у слід за стрілкою).
7. Піднесіть палець до носа і подивіться на нього протягом декількох секунд.
8. Уявіть перед собою «змійку» (/ \ / \ / \) і переміщайтеся по ній очима, як зліва направо, так і справа наліво.
9. Швидко моргайте очима протягом декількох (3-5) секунд. Як варіант можна виконувати цю вправу по разі між попередніми.
10. Стисніть очі з усіх сил. Розслабте. Допомагає при сухості в очах.
11. Тріть долонями один про одного наскільки можна сильніше і швидше, щоб вони стали максимально теплими.
12. Прикладіть долоні до очей так, щоб пальці рук перетиналися на лобі. При цьому перевірте, щоб не було видно світла.
13. Закрийте очі і подумайте про щось хороше. Перебуваєте в такому положенні як можна більше.
14. Відкрийте очі. Можете швидко поморгати. Ви відчуєте, що ваші очі розслабилися.

Головна умова продуктивної роботи - правильне чергування праці та відпочинку. Особливо це стосується роботи за комп'ютером. Проведення більшої частини робочого дня за цим приладом пов'язано з шкідливим впливом на організм багатьох факторів.

Дорослій людині рекомендується проводити за комп'ютером не більше 2 годин поспіль, після чого потрібно зробити перерву на 15-20 хвилин, супроводжуваний ходьбою, невеликий розминкою, виходом на свіже повітря. Для дітей час безперервної гри або навчання за цим корпусом має становити 10-20 хвилин з перервами. Якщо ваша робота пов'язана з постійним нерухомим працею за комп'ютером, бажано у вільний час частіше бувати на природі, займатися активними видами спорту.

Вставши з-за комп'ютера, обов'язково вимийте руки з милом. Дослідження показали, що офісні клавіатури можуть містити стільки ж бактерій, скільки і поверхні громадських туалетів. Вже через 4 місяці після початку роботи на клавіатурі, під її клавішами і на мишці скупчується людський піт, сальні виділення і ороговіла шкіра - відмінне місце для життя багатьох хвороботворних організмів. Тому частіше протирайте клавіатуру свого комп'ютера і пару раз на рік очищайте простір під клавішами.

Якщо доводиться працювати за чужим комп'ютером або відвідувати комп'ютерні клуби, не забувайте мити руки після закінчення роботи (навіть чи працівники клубу дуже часто і ретельно роблять збирання робочих місць).

Комп'ютер шкідливий також і для органів дихання, оскільки ця побутова техніка притягує велика кількість пилу. Такий ефект є наслідком виникнення електричного поля, що оточує монітор, системний блок, сабвуфер. Крім того, електричне поле викликає іонізацію повітря в приміщенні і зниження його вологості, що також згубно впливає на якість роботи легенів людини. Нові комп'ютери при нагріванні окремих робочих частин виділяють в повітря шкідливі речовини, які знову ж таки вдихаються користувачем

РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРА КРАЄЗНАВЧИХ ЕКСКУРСІЙ З ГЕОГРАФІЇ.

2.1. Типи краєзнавчих екскурсій

Поняття «краєзнавча екскурсія» охоплює широкий спектр діяльності, що має як освітню, так і виховну мету. Зміст таких екскурсій орієнтований на виявлення особливостей рідного краю у всьому його різноманітті – природному, історичному, економічному, культурному, етнографічному. За допомогою правильно організованої екскурсії можна об'єднати в єдину систему різні компоненти географічної науки, показати їх взаємозв'язки та значення для життя місцевого населення.

У педагогічній практиці існує кілька класифікацій краєзнавчих екскурсій з географії. Найпоширенішими є класифікації за змістом, за метою, за тривалістю, за місцем проведення та за рівнем пізнавальної активності учнів. Розглянемо докладно кожен із типів, їхні особливості, педагогічну значущість та можливості використання у навчальній діяльності.

Зміст екскурсій визначається тим, який саме аспект географічної науки вивчається. Це найбільш традиційний і найчастіше використовуваний підхід до класифікації (Рис. 2.1.1)

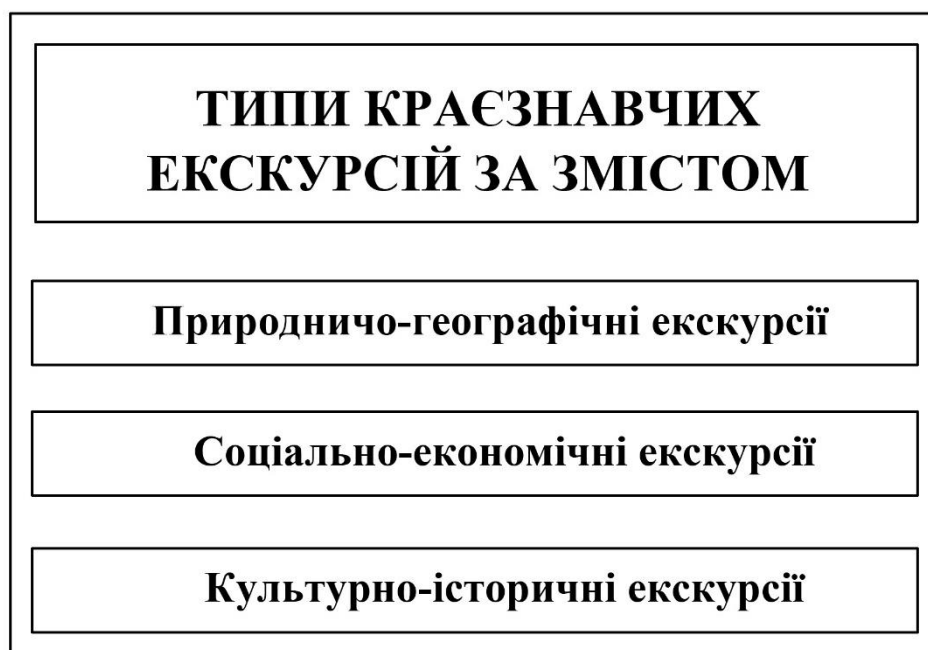

Рис. 2.1.1. Типологізація краєзнавчих екскурсій за змістом

Такі екскурсії спрямовані на вивчення компонентів природи рідного краю. Вони дозволяють побачити унікальність природних об'єктів, простежити взаємозв'язки між ними та зрозуміти, як природні умови впливають на життя людини. До основних підтипів відносять:

- геоморфологічні екскурсії – присвячені вивченню форм рельєфу (горби, степові останці, долини, балки), виявленню особливостей їх походження та трансформацій під дією природних процесів і діяльності людини;
- гідрологічні – ознайомлення з річками, ставками, озерами, підземними водами, джерелами, їх гідрографічними характеристиками та екологічним станом;
- кліматичні – включають спостереження за температурою, вологістю, вітровими режимами, мікрокліматом окремих територій, аналіз впливу клімату на місцеву екосистему;
- біогеографічні – зосереджені на флорі та фауні, рослинних угрупованнях, популяціях тварин, охороні видів, аналізі антропогенного впливу;
- ландшафтознавчі – найкомплексніші з природничих, оскільки передбачають вивчення природного комплексу в цілому: рельєфу, вод, ґрунтів, рослинності, клімату, впливу людини.

Під час таких екскурсій учні навчаються робити описи природних об'єктів, здійснювати міні-вимірювання, вести польові щоденники, фіксувати результати спостережень, складати прості ландшафтні профілі.

Соціально-економічні екскурсії дозволяють побачити взаємодію суспільства з природою та простежити, як людина змінює територію. До них відносяться:

- промислові – ознайомлення з підприємствами, їх виробництвом, впливом на довкілля, трудовими процесами;

- сільськогосподарські – вивчення фермерських господарств, агропідприємств, технологій вирощування продукції, ґрунтово-кліматичних умов;
- транспортно-логістичні – показують роль транспорту у розвитку регіону, знайомлять із транспортними вузлами;
- торговельно-економічні – присвячені аналізу ринкової інфраструктури, сфери послуг, туристичного потенціалу;
- урбаністичні – аналізують структуру міст, архітектурні об'єкти, планування території та соціально-економічні процеси.

Соціально-економічні екскурсії сприяють розумінню законів розвитку територій, ролі людини у формуванні простору та важливості раціонального природокористування.

Культурно-історичні екскурсії поєднують елементи географії, історії, мистецтвознавства, етнології. До них відносять: екскурсії до історичних місць, пам'яток архітектури; етнографічні маршрути; музеї просто неба; знайомство з традиційними ремеслами, місцевими промислами; дослідження елементів нематеріальної культурної спадщини.

Такі екскурсії допомагають учням зрозуміти культурну ідентичність регіону, його історичну багатогранність і специфіку соціального розвитку.

Краєзнавчі екскурсії можуть відрізнятися за способом проведення, тривалістю та рівнем складності.

Оглядові екскурсії спрямовані на загальне ознайомлення з певною територією. Проводяться для учнів різних вікових груп, легко адаптуються до змісту конкретної теми. Їхня мета — сформувані загальні уявлення, пробудити інтерес, створити базу для подальших поглиблених досліджень.

Тематичні екскурсії зосереджені на конкретній темі: «Річкові системи області», «Рослинність нашого краю», «Сільське господарство району» тощо. Вони передбачають глибше опрацювання певних об'єктів і явищ, а також виконання спеціальних завдань.

Комплексні екскурсії поєднують кілька напрямів: природничий, історичний, економічний тощо. Такі екскурсії сприяють формуванню цілісної картини про територію та її розвиток, показують взаємозв'язок природних і соціальних компонентів.

Дослідницькі екскурсії передбачають найвищий рівень пізнавальної активності. Учні виконують самостійні дослідження: географічні спостереження, вимірювання параметрів фотографування та опис об'єктів. Вони сприяють розвитку дослідницької компетентності, необхідної в сучасній освіті.

Ще одним підходом є поділ екскурсій за тривалістю: Короткотривалі, середньотривалі, походи.

Короткотривалі від 45 хвилин до 2 годин. Проводяться в межах шкільного подвір'я, парку, прилеглої території. Основний акцент — спостереження та ознайомлення.

Середньотривалі - 3–6 годин. Дають змогу охопити ширший простір, провести комплексні спостереження, відвідати кілька різних об'єктів.

Походи. Поєднують елементи екскурсій, туризму й польових досліджень. Сприяють формуванню ключових компетентностей, витривалості, організованості, здатності працювати в команді.

Відповідно до дидактичних цілей виокремлюють:

1. Навчальні екскурсії. Спрямовані на формування конкретних знань і вмінь відповідно до програми.

2. Розвивальні. Акцент робиться на розвиток мислення, пам'яті, творчих здібностей, логічних операцій.

3. Виховні. Наголошують на формуванні екологічної культури, відповідального ставлення до довкілля, патріотизму.

4. Комплексні навчально-виховні Поєднують усі типи завдань, сприяють всебічному розвитку учнів.

Відповідно до реалізації діяльнісного підходу екскурсії можна типізувати:

- Пасивно-оглядові. Здобувачі освіти здебільшого слухають педагога, спостерігають за об'єктами та фіксують побачене.

- Активні практичні. Передбачають виконання конкретних завдань: заміри, побудова графіків, складання схем, визначення сторін горизонту, проведення міні-дослідів.

- Проектні. Здобувачі освіти виконують заздалегідь визначений проєкт — наприклад, досліджують водний об'єкт, створюють карту зелених насаджень району, складають типологію ґрунтів місцевості.

2.2. Етапи краєзнавчих екскурсій.

У науково-методичній літературі традиційно виділяють три основні етапи краєзнавчої екскурсії: підготовчий, польовий (основний) та підсумково-аналітичний. Кожен із них має власну структуру, завдання, методичні особливості та логіку проведення. Усі три етапи становлять єдину систему педагогічної діяльності, де результативність наступного значною мірою залежить від якості виконання попереднього.

1. Підготовчий етап краєзнавчої екскурсії є визначальним для успішності всієї екскурсії. На цьому етапі педагог формує концепцію майбутнього виїзного заняття, обирає відповідні об'єкти, готує дидактичне забезпечення, прогнозує результати й організовує діяльність учнів. Підготовчий етап можна поділити на кілька складових:

Визначення теми та мети екскурсії. Першим кроком є вибір теми, яка відповідає навчальній програмі, віковим особливостям учнів і можливостям місцевості. Мета має бути конкретною, вимірюваною та реалізованою в умовах екскурсії. Наприклад: сформувані уявлення про рельєф місцевості; ознайомити учнів із водними ресурсами району; дослідити вплив антропогенної діяльності на природні компоненти; сформувані навички польових досліджень.

Наступним кроком є створення маршруту, що передбачає логічну послідовність огляду об'єктів. Важливо врахувати: доступність території, безпеку пересування, наявність цікавих і пізнавальних об'єктів, можливості для практичної діяльності. Під час складання маршруту педагог визначає точки

зупинок, планує час на спостереження, фіксацію матеріалу, виконання завдань і відпочинок.

Вивчення території педагогом. Учитель завчасно здійснює перевірку маршруту, уточнює: стан доріг і стежок, доступність місцевості, особливості рельєфу, можливі ризики, зміни в природному середовищі. Такий попередній виїзд дозволяє адаптувати маршрут і уникнути непередбачуваних ситуацій.

Підбір методичного забезпечення: картографічні матеріали (карти, плани, схеми), прилади для вимірювань (компас, рулетка, термометр, анемометр), завдання дослідницького характеру, інструкції для груп.

Дидактичні матеріали сприяють структурованому виконанню робіт, роблять екскурсію змістовною та науково обґрунтованою.

Організація учнів. Перед виходом у поле учні повинні бути проінструктовані щодо: мети та змісту екскурсії, правил поведінки на маршруті, правил безпеки, очікуваних результатів, розподілу ролей у групах. Учитель визначає відповідальних осіб, формує робочі групи, готує бланки для заповнення та польові щоденники.

Інструктаж з техніки безпеки є обов'язковим у будь-якій виїзній діяльності. Учні повинні знати: правила пересування територією, вимоги щодо поведінки поблизу водойм, узлісь, схилів, дії у випадку травм чи непередбачуваних ситуацій. Тільки після проходження цього етапу екскурсія може розпочатися.

2. Основний (польовий) етап краєзнавчої екскурсії

Основний етап є центральним, адже під час нього відбувається виконання всіх запланованих досліджень, спостережень, вимірювань та фіксацій. Він спрямований на практичне здобуття знань, розвиток умінь і формування нових уявлень про територію.

Польовий етап включає такі складові:

Вступне слово керівника екскурсії. У першій точці маршруту вчитель: нагадує тему, коротко описує план роботи, уточнює завдання груп, ознайомлює

з першим об'єктом. Це дозволяє учням налаштуватися на роботу та зрозуміти послідовність дій.

Безпосереднє спостереження та аналіз об'єктів. Це основна форма діяльності на екскурсії. Спостереження можуть бути: цілеспрямованими (за конкретними ознаками), порівняльними (між різними об'єктами), комплексними (охоплюють декілька компонентів природи), моніторинговими (фіксують стан природних об'єктів). Учні вчаться помічати особливості рельєфу, рослинності, водних об'єктів, сліди господарської діяльності.

Виконання практичних польових робіт. Залежно від теми екскурсії: вимірювання швидкості течії річки, визначення напрямків горизонту, побудова профілю місцевості, метеорологічні спостереження, визначення типів ґрунтів, інвентаризація рослинних угруповань, фотофіксація природних і культурних об'єктів. Практична діяльність підвищує залученість учнів та робить навчальний процес науковим.

Використання картографічних і приладових методів. Учні працюють із картами, GPS-навігаторами, застосунками для визначення координат, що сприяє формуванню просторової компетентності. Вони вчаться: орієнтуватися на місцевості, співвідносити об'єкти з картою, визначати відстані та напрямки, робити картографічні позначки.

Формування первинних висновків. У процесі виконання практичних робіт учні одразу роблять короткі висновки: про стан природних об'єктів, про взаємозв'язки між компонентами природи, про вплив людини на середовище. Це дає змогу закріплювати інформацію по ходу вивчення матеріалу.

Підсумкова бесіда перед завершенням польових робіт. Після огляду останнього об'єкта вчитель: підбиває попередні підсумки, узагальнює спостереження, дає учням установку на подальшу обробку матеріалів.

3. Підсумково-аналітичний етап. Його роль полягає у систематизації, аналізі та осмисленні здобутих польових матеріалів. На цьому етапі відбувається закріплення знань, формування наукових висновків, розвиток уміння працювати

з даними. Підсумково-аналітичний етап складається з кількох основних компонентів.

Обробка й систематизація польових матеріалів. Учні обробляють результати вимірювань, спостережень, фото та відеоматеріали. До цього етапу входить: впорядкування записів у польовому щоденнику, перенесення даних у таблиці, побудова графіків, профілів, діаграм, аналіз кількісних показників. Навички систематизації даних є важливою складовою географічної компетентності.

Підготовка підсумкових звітів. Формою підсумкової роботи можуть бути: індивідуальні чи групові звіти, творчі проєкти, презентації, стінгазети, наукові повідомлення, карти-схеми, порівняльні таблиці. Звіт допомагає учням узагальнити інформацію та представити власне бачення результатів.

Аналіз результатів та обговорення та формування загальних висновків. Підсумкові висновки можуть стосуватися: особливостей природного комплексу, стану довкілля, соціально-економічних процесів, екологічних проблем території, перспектив її розвитку. Висновки допомагають інтегрувати здобуті знання в загальну систему географічних уявлень.

Оцінювання діяльності учнів. Учитель враховує: якість виконання завдань, точність вимірювань, активність під час роботи, здатність аналізувати інформацію. Таке оцінювання мотивує учнів до подальшого вивчення краєзнавчого матеріалу.

2.3. Природничі краєзнавчі географії

Екскурсії є однією з найрезультативніших, наочних та методично обґрунтованих форм навчання географії у 6-8 класах. У цьому віці школярі переходять від фрагментарного сприйняття природних явищ до їх системного вивчення, починають розуміти закономірності функціонування навколишнього середовища, його структуру та взаємозв'язки між природними компонентами. Саме тому екскурсійна діяльність відіграє винятково важливу роль, адже дозволяє учням побачити природні об'єкти й процеси безпосередньо, а не лише

вивчати їх за допомогою підручників чи ілюстрацій. Через пряме сприйняття довкілля формується стійка, глибока й усвідомлена географічна компетентність, яка значно перевищує ефективність суто теоретичного засвоєння матеріалу.

Експерсії є також дієвим способом поєднання теоретичних знань із практичним досвідом. Вони стимулюють розвиток умінь спостерігати, аналізувати, описувати природні явища, працювати з просторовою інформацією та застосовувати дослідницькі методи. Участь у реальних польових спостереженнях допомагає школярам розвивати логічне мислення, вміння робити висновки та узагальнення, що є ключовими складовими географічної освіти.

Школярі знайомляться з основами фізичної географії: рельєфом, атмосферними явищами, гідросферою, ґрунтами, рослинністю та особливостями місцевих природних комплексів. Тому експерсії природним чином доповнюють теоретичний матеріал, адже дозволяють побачити реальні прояви природних процесів, дослідити закономірності їх формування, порівняти природні характеристики власного регіону з глобальними географічними моделями. Усе це сприяє трансформації абстрактних знань у конкретні, наочно підтвержені уявлення про світ.

Окреме значення експерсій пов'язане з їх виховним потенціалом. Під час роботи в природі учні набувають екологічної культури, вчать бережливому ставленню до ресурсів, розуміють цінність природного довкілля та усвідомлюють наслідки людської діяльності. Такі заняття сприяють формуванню відповідальності, навичок співпраці, вміння працювати в групі та виконувати дослідницькі завдання.

Експерсії з вивчення форм рельєфу місцевості

Одними з найважливіших є експерсії, присвячені ознайомленню з рельєфом своєї місцевості. Вони дозволяють шестикласникам побачити різноманіття форм земної поверхні: височини, низовини, схили, долини, яри, вододіли. Учні навчаються визначати ці форми на місцевості, порівнювати їх з підручковими зображеннями, аналізувати структуру земної поверхні.

Також діти вивчають взаємозв'язки рельєфу з природними компонентами. Наприклад, учитель пояснює, чому певні рослини ростуть на схилах, а інші — у долинах; як рельєф впливає на ґрунтоутворення; чому забудова можлива не на всіх ділянках. Особливу увагу приділяють процесам ерозії: спостереження молодих ярів, зсувів, змитих ґрунтів допомагають школярам усвідомити наслідки неправильного землекористування.

Типові дослідницькі завдання:

- опис форм рельєфу;
- визначення напрямку і крутизни схилу;
- вимірювання ухилу за допомогою простих інструментів;
- виконання фотографій і замальовок;
- пояснення зв'язку між формою рельєфу та характером рослинності.

Після екскурсії учні складають короткі звіти, доповнені схемою маршруту, фотографіями або ескізами.

Екскурсії для вивчення водойм. Дослідження водойм — річок, струмків, ставків, озер чи заболочених ділянок — дає змогу школярам зрозуміти принципи функціонування гідросфери. Діти вивчають джерела живлення водойм, їхні гідрологічні особливості, стан прибережних територій, а також вплив людської діяльності на водні ресурси. Основні елементи дослідження:

- визначення напрямку течії водотоку;
- вимірювання швидкості течії;
- спостереження за кольором і прозорістю води;
- аналіз структури прибережної рослинності;
- виявлення слідів антропогенного впливу (дамби, сміття, берегоукріплення).

Такі екскурсії сприяють формуванню екологічної відповідальності. Учні бачать, як стан водойми залежить від чистоти прибережних територій, відсутності забруднень і бережного ставлення місцевої громади.

Ґрунтознавчі екскурсії. Вивчення ґрунтів дає можливість шестикласникам дізнатися, що ґрунт — це складна структура, яка формується протягом тривалого часу. У ході екскурсії учні вивчають:

- колір і структуру ґрунтів;
- рослинну підстилку;
- рівень вологості;
- ознаки антропогенного впливу;
- відмінності між ґрунтами в різних умовах: у лісі, на полі, біля дороги.

Під керівництвом учителя школярі вчаться визначати водопроникність ґрунту, проводять прості дослідження за допомогою лупи чи інших доступних засобів, порівнюють зразки ґрунтів. Такі екскурсії допомагають усвідомити важливість охорони ґрунтів від ерозії, забруднення та виснаження.

Екскурсії до природних зон та зелених територій громади. Парки, сквери, лісопосадки, заповідні території, ботанічні сади є чудовою базою для вивчення рослинного та тваринного світу. Такі екскурсії дозволяють школярам:

- спостерігати за видами рослин;
- визначати інвазивні та ендемічні види;
- аналізувати екосистеми;
- знаходити сліди тварин;
- знайомитися з природоохоронними об'єктами громади.

Учитель може запропонувати створити міні-атлас місцевої флори, провести порівняння різних екологічних ніш, дослідити залежність видового складу від освітленості, вологості та рельєфу.

Екскурсії з орієнтування на місцевості. Під час таких екскурсій шестикласники закріплюють навички роботи з планом місцевості, умовними позначеннями та масштабом. Школярі вчаться:

- визначати сторони горизонту;
- працювати з компасом;
- знаходити орієнтири;
- вимірювати відстані;

- складати власні схематичні плани ділянок.

Групові практичні завдання — наприклад, «знайди об'єкт за описом» або «побудуй маршрут» — розвивають логічне та просторове мислення.

Екскурсії екологічного спрямування. Це спеціалізований вид екскурсій, спрямований на вивчення впливу людини на природу. Учні спостерігають за:

- станом зелених насаджень;
- впливом транспорту на якість повітря;
- рівнем шумового забруднення;
- наявністю несанкціонованих сміттєзвалищ;
- розвитком ерозійних процесів.

На таких екскурсіях учитель пояснює, як природоохоронні заходи допомагають зберегти екосистеми, знайомить з місцевими екологічними ініціативами та проєктами.

Екскурсії до музеїв природи, метеостанцій, туристичних центрів, заповідників. Такі екскурсії розширюють світогляд учнів і знайомлять їх з професійною діяльністю географів. У музеях школярі спостерігають колекції мінералів, ґрунтів, гербаріїв, тварин місцевої фауни. На метеостанціях — вивчають принципи роботи приладів, які вимірюють основні атмосферні показники: температуру, тиск, вологість, швидкість вітру. Це допомагає глибше зрозуміти тему атмосфери та сприймати фізичну географію як науку, що має важливе практичне значення.

2.4 Краєзнавчі екскурсії з економічної та соціальної географії.

Краєзнавчі екскурсії у навчанні економічної та соціальної географії, забезпечують учням безпосередній контакт із тим соціально-економічним простором, у якому вони живуть. На відміну від абстрактних схем, карт чи статистичних таблиць, екскурсії дозволяють осмислити конкретні приклади функціонування господарства, населення, інфраструктурних об'єктів і суспільних інституцій. Через безпосередні спостереження діти починають краще

розуміти механізми розвитку громади, місцевої економіки, просторових процесів урбанізації та міграції, а також вплив природних і соціальних факторів на життя населення.

Діяльнісний підхід краєзнавчих екскурсій з економічної та соціальної географії має комплексний характер: він поєднує освітню, розвивальну, виховну, дослідницьку й практичну складові. Участь школярів у таких екскурсіях сприяє формуванню географічного мислення, уміння аналізувати просторові процеси, працювати з реальними даними, робити висновки щодо розвитку території. Це також мотивує учнів до вивчення регіону, сприяє формуванню ідентичності та усвідомленню особистої відповідальності за стан і розвиток місцевої спільноти.

Економічна географія вивчає закономірності розміщення виробництва, структуру господарства, взаємозв'язки між сферами економіки та територіальні відмінності в їх розвитку. У шкільному курсі вона охоплює такі теми, як промисловість, сільське господарство, транспорт, торгівля, послуги, підприємництво, ресурси та ринки праці. Краєзнавчі екскурсії є незамінною навчальною формою, оскільки допомагають: побачити об'єкти господарства «вживу»; відчутти просторові масштаби економічних процесів; зрозуміти, як природні, ресурсні й соціальні фактори впливають на розвиток виробництва; усвідомити роль громади та місцевого бізнесу в економічному житті регіону.

Під час екскурсій учні не лише ознайомлюються з виробництвом, а й отримують практичні навички: спостерігають технологічні етапи, аналізують структуру підприємств, дізнаються про систему управління, логістику, збут продукції та партнерські зв'язки. Типові економіко-географічні об'єкти для екскурсій:

1. Промислові підприємства (харчові, машинобудівні, деревообробні, швейні, хімічні).
2. Сільськогосподарські господарства (ферми, агрохолдинги, теплиці, садівничі господарства).
3. Об'єкти енергетики (сонячні електростанції, ТЕС, вітропарки, підстанції).

4. Транспортні вузли (автовокзали, залізничні станції, логістичні центри, порти).

5. Підприємства сфери послуг (банки, готелі, торгові центри, сервісні компанії).

6. Підприємницькі інкубатори та бізнес-центри.

Такі види діяльності наочно демонструють, як функціонує місцева економіка, які галузі є провідними, і які фактори визначають конкурентоздатність території.

Соціальна географія зосереджується на вивченні населення, демографічних процесів, рівня життя, соціальної інфраструктури, культурних і суспільних особливостей територій. Краєзнавчі екскурсії в цьому напрямі допомагають учням: краще зрозуміти структуру населення своєї місцевості; дослідити міграційні рухи, умови життя та зайнятість населення; ознайомитися з роботою соціальних інституцій (шкіл, лікарень, адміністрацій, культурних центрів); спостерігати просторову організацію населених пунктів; усвідомити роль соціальних процесів у розвитку території.

Учні на практиці бачать, як організоване життя громади: як функціонує освіта, медицина, культура, які соціальні послуги надаються населенню, як взаємодіють різні установи. Це допомагає сформувати критичне ставлення до соціальних проблем і навички їх аналізу. Типові об'єкти соціально-географічних екскурсій:

1. Заклади освіти та науки;
2. медичні установи;
3. Центри надання адміністративних послуг;
4. Культурні об'єкти (музеї, театри, бібліотеки, історичні пам'ятки);
5. Житлові райони різних типів;
6. райони з інтенсивними демографічними або соціальними змінами (новобудови, депресивні зони).

Такі об'єкти дозволяють розглядати соціальну географію через життя конкретної громади, а не лише у вигляді абстрактних теорій.

Основні типи краєзнавчих екскурсій з економічної та соціальної географії:

Екскурсії до підприємств. Це найпоширеніший вид економіко-географічних екскурсій, оскільки вони дозволяють учням безпосередньо ознайомитись з технологічним процесом, організацією виробництва та управлінням підприємством. Під час таких екскурсій школярі: аналізують фактори розміщення підприємства; знайомляться з технологією виробництва; дізнаються про забезпечення сировиною та ринки збуту; визначають роль підприємства у соціально-економічному розвитку громади; спостерігають умови праці, потреби місцевого ринку праці.

Учитель звертає увагу на структуру підприємства, його продуктивність, логістику, вплив на довкілля.

Екскурсії до об'єктів інфраструктури . Транспортні, торговельні, логістичні об'єкти є ключовими у вивченні економічної географії. Учні мають можливість: спостерігати рух транспорту; дізнаватися про транзитні зв'язки; аналізувати маршрути та потоки; оцінювати роль інфраструктури в економічній динаміці регіону. Для соціальної географії такі об'єкти важливі з огляду на мобільність населення та доступність послуг.

Екскурсії з вивчення соціальної інфраструктури. Ці екскурсії спрямовані на дослідження якості життя населення. Здобувачі освіти відвідують: лікарні, амбулаторії, медичні центри; школи, заклади професійної освіти; бібліотеки та культурні центри; спортивні заклади; адміністративні установи. Учні дізнаються, як функціонують різні служби та які послуги вони надають громаді.

Екскурсії у житлові райони. Такі екскурсії дозволяють вивчати: типи житлової забудови; особливості планування міського простору; соціальну диференціацію районів; проблеми депресивних районів. Учитель може запропонувати порівняння новобудов і старої забудови, багатоквартирних будинків і приватного сектору, центру й околиць.

Екскурсії до історико-культурних об'єктів. Вони є важливими для соціальної географії, бо допомагають зрозуміти формування культурного середовища, традицій, місцевої ідентичності, фактори розвитку туризму. Учні вивчають: історичні пам'ятки; музеї; меморіальні комплекси; культурні центри.

Екологічно-економічні екскурсії. Поєднують економічні та природничі аспекти: вивчення промислового забруднення, рекультивації земель, впливу транспорту на довкілля, переробки відходів.

Екскурсії з економічної та соціальної географії мають великий дослідницький потенціал, який можна реалізувати через: аналіз статистики населення та економіки; оцінку ринку праці; дослідження транспортної доступності; порівняння районів міста; вивчення історії підприємств; аналіз екологічних наслідків діяльності людини.

Учитель може організувати міні-проекти, де учні досліджують: «Економіка нашої громади»; «Як змінюється населення нашого міста?»; «Як функціонує торгівля в нашому районі?»; «Транспортна мережа: проблеми та перспективи»;

«Роль малого бізнесу в житті громади».

2.5. Методичні особливості застосування діяльнісного компоненту в різних типах краєзнавчих географічних екскурсій.

Залежно від особливостей і специфіки різних типів краєзнавчих екскурсій діяльнісний компонент може бути реалізований по-різному. в цьому контексті провідну роль відіграє дослідницький елемент, що визначає роль здобувачів освіти як ініціативних учасників процесу здобуття і засвоєння інформації.

Дослідницька діяльність під час географічної екскурсії має особливо важливе значення, адже саме в таких умовах створюється природне середовище для поєднання навчальної, практичної та науково-пошукової роботи. Подібний формат дозволяє учням не лише закріплювати теоретичні знання, а й активно застосовувати їх у реальних ситуаціях, що сприяє глибшому розумінню навколишнього світу.

Дослідження в умовах географічної екскурсії — це цілеспрямована та організована пізнавальна діяльність школярів, спрямована на всебічне вивчення природних, соціально-економічних і екологічних об'єктів та процесів безпосередньо на місцевості. На відміну від традиційного уроку, де більшість явищ розглядається опосередковано за допомогою підручників, карт, схем чи мультимедійних матеріалів, екскурсія забезпечує можливість живого спостереження, аналізу та інтерпретації реальних фактів у природному середовищі.

У процесі екскурсії дослідницька робота реалізується через поєднання елементів польових методик, систематичних наукових спостережень, практичного використання набутого досвіду та взаємодії з конкретними природними або соціальними об'єктами. Це сприяє формуванню у здобувачів освіти більш глибоких компетентностей, уміння логічно мислити, робити висновки та застосовувати знання в реальних життєвих ситуаціях.

До основних дослідницьких діяльнісних компонентів належать:

- Спостереження;
- Вимірювання;
- Аналіз просторових об'єктів;
- Опис об'єктів;
- Порівняння об'єктів.

Основні аспекти реалізації дослідницьких завдань при організації краєзнавчих екскурсій демонструє Рис. 2.5.1.

Рис. 2.5.1. Аспекти дослідницьких завдань під час краєзнавчих екскурсій

Дослідницькі завдання в системі краєзнавчої географічної екскурсії є базовим компонентом технологій діяльнісного підходу. У поєднанні із методами мотивації та зацікавлення вони дозволяють повноцінно ініціювати дослідницьку активність здобувачів освіти.

3. ДОСВІД РЕАЛІЗАЦІЇ КРАЄЗНАВЧИХ ЕКСКУРСІЙ З ГЕОГРАФІЇ З ВИКОРИСТАННЯМ ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ

Вивчення умов застосування та ефективної реалізації діяльнісного підходу в структурі краєзнавчих екскурсій з географії відбувалося під час проходження виробничих практик на базі Кам'янець-Подільського ліцею № 5, Кам'янець-Подільської міської ради. Репрезентативність результатів обумовлена реалізацією досліджень на прикладі двох різних за віком класів і відповідно тематикою географічного матеріалу.

3.1. Методичні особливості проведення екскурсій природничо-географічної тематики.

Експеримент із визначення ефективності застосування прийомів діяльнісного підходу під час природничо-географічних екскурсій реалізований за тематикою «Гірські породи та мінерали рідного краю» на базі еколого-просвітницького маршруту «Історія Кам'янецьких скель». Реалізоване у межах Кам'янець-Подільського ліцею № 5, Кам'янець-Подільської міської ради.

Тема: Дослідження гірських порід та мінералів.

Тип екскурсії: практичні методи дослідження в польових умовах.

Тривалість: 45–90 хв

Місце проведення: еколого-просвітницький маршрут «Історія Кам'янецьких скель».

1. Мета екскурсії

Сформувати в учнів уміння досліджувати геологічну будову місцевості та ознайомитися з головними петрографічними об'єктами рідного краю. Розвивати уміння застосовувати базові дослідницькі методи ідентифікації гірських порід та мінералів. Виховувати поважне ставлення до природи та мінеральних багатств рідного краю.

2. Обладнання: геологічний молоток, пакувальні засоби, польовий набір «Шкала Мооса», лупа, компас гірський, польовий визначник мінералів та гірських порід ; аптечка.

3. Хід екскурсії

I. Організація здобувачів освіти (5 хв).

Ознайомлення з правилами техніки безпеки під час екскурсії. Формування розуміння мети і завдань. Формування груп (1 — палеонтологи, 2 — мінералоги, 3 — петрологи, 4 — літологи).

II. Ініціувальна розповідь (5–10 хв).

Розповідь із елементами бесіди: Загальне геолого-тектонічне розміщення досліджуваного регіону, основні риси геологічної будови території.

III. Польове дослідження (30–50 хв)

1. Пошук найбільш поширених мінералів.

Учні за підручних засобів (геологічного молотка та лупи) шукають у межах корінних відслонень та колювільних осипів кристалічної структури. На основі групи ознак визначають їх видову приналежність. Описують місце збору та супутні компоненти

2. Ідентифікація найпоширеніших гірських порід.

У межах корінних відслонень берегів р. Смотрич та р. Дібруха здійснюються пошуки типових літологічних зразків. Здійснюється опис їх за комплексом фізичних властивостей. Встановлюється приналежність до типу порід..

3. Ідентифікація палеонтологічних решток.

Здійснюється пошук скамянілостей на обраних пунктах екскурсійного маршруту, де представлені типові палеонтологічні комплекси силурійського періоду. За складом палеонтологічних решток визначаються формації та умови середовища. Описуються морфологічні особливості конкретних знайдених скамянілостей.

4. Опис стратиграфічної будови. Характеристика шарів напластування гірських порід та віднесення їх до місцевих геологічних формацій на основі літературних даних та розповіді учителя.

5. Вивчення рельєфу. Характеризуються форми схилів річкових долин, їх генетичні особливості та морфологічний вигляд. Встановлюються метричні показники висоти уступів та крутизни схилів.

Здійснюється характеристика ландшафтних компонентів пов'язаних із геологічною будовою.

IV. Підсумкове узагальнення роботи під час екскурсії (5–10 хв).

Відтворювальна бесіда: Який вік досліджуваних порід? Які головні породи присутні в межах маршруту? Які мінерали найчастіше зустрічаються в долині р. Смотрич в межах м. Кам'янець-Подільський? Які скам'янілості зустрічаються у досліджуваних відкладах?

V. завдання додому

Створити та оформити геологічну колекцію із зібраних зразків. Описати економічну цінність знайдених зразків.

6. Очікувані результати

Здобувачі освіти мають сформовані уявлення про методи здійснення польових досліджень. Вміють ідентифікувати мінеральні агрегати за комплексом ознак. Знають найпоширеніші гірські породи і мінерали в регіоні дослідження.

Захід був реалізований 14.10.2024. під керівництвом вчителя-методиста Нечай Галини Михайлівни для 6-а класу. Учасниками екскурсії були 17 здобувачів освіти.

Екскурсія реалізована у відповідності до визначеного конспектом плану. У процесі експерименту використовувалася також паралельна контрольна група (6-Б) клас. Виникали окремі ускладнення із польовою ідентифікацією гірських порід та коректним їх описом.

За результатами екскурсії була здійснена бесіда для виявлення результатів оперативного засвоєння інформації через діяльнісні засоби. Окремим завданням було визначення мотивації та задоволеності результатами дослідження

учасників екскурсії. З результатами бесіди виявлені такі висновки здобувачів освіти:

- Наявність під ногами справжніх «Скарбів»;
- Великий економічний потенціал території;
- Фантастична історія геологічних подій.
- Можливість справжніх наукових відкриттів.

Для встановлення об'єктивності результатів здійснено порівняльний аналіз їх результатів із контрольною групою (Додаток А).

Виявлені закономірності проявилися наступним чином:

Для варіантів анкетування із фіксованими відповідями 33 із 38-ти вибрали ті ж відповіді, це пояснюється однозначністю поставлених запитань та зорієнтованістю на теоретичний матеріал. Відмінність стосувалася регіонального поширення основних гірських порід: вапняки/піски.

У випадку відкритих варіантів відповідей поширеними були формулювання «можна знайти», «якщо розколоти камінь», «Треба дістати із каменя», «якщо повернути до світла», «коли його намочити». У випадку контрольної групи подібні формулювання були відсутні. Це свідчить про здобуття емпіричних знань через діяльність і відповідно досягнення позитивних результатів експерименту.

3.2. Методичні особливості проведення екскурсій на господарські об'єкти.

Для дослідження ефективності застосування діяльнісного підходу під час екскурсій із дослідження соціально-економічних об'єктів використано тематику пов'язану із вивченням особливостей роботи підприємства (на прикладі цементного заводу м. Кам'янець-Подільський). Реалізоване у межах 11-А класу Кам'янець-Подільського ліцею №5, Кам'янець-Подільської міської ради.

Тема: Ознайомлення з роботою цементного заводу, технологічним процесом виробництва цементу та особливостями промислового підприємства.

Мета екскурсії: Сформувати уявлення про повний цикл виробництва цементу; розглянути основні технологічні операції та обладнання. Розвивати спостережливість, уміння аналізувати виробничі процеси, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки. Виховувати повагу до праці робітників промисловості, формувати екологічну свідомість та відповідальне ставлення до промислового середовища.

Обладнання: Захисні каски, жилети, при потребі — респіратори.

Інструктаж з техніки безпеки. Узгоджений маршрут із представниками заводу. Ілюстративні матеріали (схеми технологічних процесів).

4. Хід екскурсії

I. Організація групи (3-5 хв): Збір групи, перевірка готовності, Повторення правил безпеки на промислових об'єктах. Коротка вступна бесіда про значення цементної промисловості для України.

II. Вступне слово екскурсовода (10 хв)

Коротка історія заводу. Роль підприємства у місцевій економіці та будівельній галузі. Основні види продукції: портландцемент, шлакопортландцемент, цемент для спеціальних конструкцій тощо.

III. Огляд виробничих ділянок

1. Ділянка видобутку та підготовки сировини (10–15 хв). Джерела сировини: вапняк, глина, гіпс. Дробильні установки: первинне та вторинне подрібнення. Перевантаження матеріалів, зберігання.

2. Помел сировини та отримання сировинної суміші (10 хв). Принцип роботи кульових або вертикальних млинів. Контроль вологості та хімічного складу. Роль лабораторії у забезпеченні якості.

3. Випал клінкеру (15 хв). Демонстрація обертової печі (з безпечної точки). Етапи: підігрів → декарбонізація → спікання → охолодження. Енергетичні аспекти та альтернативні види палива.

4. Помел клінкеру та отримання цементу (10 хв). Додавання гіпсу та мінеральних компонентів. Функції цементних млинів. Контроль тонкості помелу.

5. Складування та фасування готової продукції (10 хв). Силоси для зберігання цементу. Лінії пакування в мішки, біг-беки або навантаження в автоцистерни. Система логістики та відвантаження.

IV. Екологічні аспекти роботи заводу (5–7 хв).

Системи очищення газів (електрофільтри, рукавні фільтри). Контроль викидів і шуму. Використання альтернативного палива та вторинної сировини. Програми підприємства з охорони довкілля.

V. Заключна частина (10 хв).

Обговорення побаченого, відповіді на запитання. Підбиття підсумків: значення цементної індустрії, цінність сучасних технологій, важливість дотримання безпеки та екологічних норм. Можливе проведення міні-вікторини або видача інформаційних буклетів.

6. Очікувані результати

Після екскурсії учасники: знатимуть основні етапи виробництва цементу; зможуть описати технологічний цикл на прикладі конкретного заводу; усвідомлять роль цементної промисловості та екологічні виклики; отримують практичне уявлення про роботу промислового підприємства..

Екскурсія була проведена 9.03.2025. під керівництвом вчителя-методиста Нечай Галини Михайлівни для 11-А класу. Прийняли участь 22 здобувачі освіти.

У процесі організації досліджень здобувачі освіти були розділені на дві підгрупи. Суттєвих організаційних труднощів не виникало.

Підсумками заходу реалізована частково-пошукова бесіда з окремими проблемними питаннями. За її підсумками виявлено ряд ознак що відображають реалізацію діяльнісного підходу:

- розуміння технічних аспектів дотримання правил техніки безпеки;
- розуміння відмінностей між різними видами сировини;
- виокремлення технологічних процесів виготовлення клінкеру

Контроль об'єктивності дотримання процесу забезпечило порівняння із контрольною групою (Додаток А).

Підсумки опитування засобами анкет показали спільні риси при виборі варіантів питань тестів. Єдина відмінність стосувалася вибору власної назви родовищ корисних копалин. У випадку .

У випадку відкритих відповідей учасники екскурсії наводили конкретні факти та показники що підтверджували їх висновки про екологічний стан парку. Зокрема використовувались пояснення «через непродумане будівництво», «невідповідність природній рослинності», «активізація ерозійних процесів». Це у підсумку є свідченням засвоєння еколого-світоглядних понять.

РОЗДІЛ 4. ПЕРЕВАГИ ТА ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ ПРОЦЕСІ ЕКСКУРСІЙНОЇ РОБОТИ

4.1. Переваги застосування діяльнісного підходу в краєзнавчих екскурсіях.

Діяльнісний підхід спирається на принципи активності, самостійності, практичного досвіду та залучення учнів до реальних дій, пов'язаних з навчальними цілями. Він ґрунтується на тому, що знання мають здобуватися не шляхом пасивного сприйняття, а через виконання завдань, спостереження, аналіз, дослідження та творчі форми роботи. Саме екскурсії створюють для цього унікальний простір, адже в реальному середовищі учні здатні краще зрозуміти взаємозв'язки, побачити причинно-наслідкові закономірності, а головне — самостійно діяти.

До ключових переваг діяльнісного підходу під час краєзнавчих екскурсій, входять пізнавальний, мотиваційний, соціальний, емоційний та практичний компоненти. Вони виражаються в ряді методичних ознак:

1. Формування стійкого інтересу до навчання. Однією з вагомих переваг діяльнісного підходу є значне підвищення мотивації учнів. Зовнішні враження, зміна обстановки та можливість діяти власноруч створюють позитивний емоційний фон, який допомагає зануритися в тему. Коли учень не просто слухає, а виконує конкретні завдання — досліджує рослини, проводить міні-інтерв'ю, виконує вимірювання, працює з мапою чи виконує роль у навчальній ситуації — він відчуває себе активним учасником навчального процесу.

Дослідження у сфері педагогіки доводять, що саме емоційно насичений, практикоорієнтований досвід найбільше впливає на довготривале запам'ятовування. Екскурсія з діяльнісним компонентом дозволяє поєднати інтерес до новизни з внутрішньою зацікавленістю результатом власної роботи.

2. Поглиблення та осмислення навчального матеріалу. У класних умовах вивчення багатьох тем є абстрактним. Природничі предмети, історія, географія,

екологія, мистецтво чи технології набувають більшої зрозумілості, коли учні спостерігають явища в реальному середовищі. Ще один важливий аспект — розвиток уміння структурувати інформацію. Завдання, які ставляться під час екскурсії, стимулюють дітей аналізувати побачене, робити висновки, порівнювати та узагальнювати. У традиційному навчанні ці навички тренуються на вже готовому матеріалі, тоді як екскурсія дозволяє формувати їх у природному контексті.

3. Розвиток дослідницьких умінь. Діяльнісний підхід на екскурсії дає змогу формувати повноцінну дослідницьку компетентність. Учні мають можливість пройти всі етапи наукового пізнання: Постановка проблеми або запитання. Наприклад: чому цей тип рослинності характерний саме для цієї місцевості?

Висування гіпотез. Учні можуть пропонувати власні припущення. Збір фактичних даних. Спостереження, фотофіксація, вимірювання, опитування — залежно від теми. Аналіз отриманих результатів. Формулювання висновків.

Такий алгоритм формує не лише предметні компетентності, а й універсальні вміння: критичне мислення, логічний аналіз, здатність обґрунтовувати власну позицію.

Крім того, дослідницька діяльність під час екскурсій має величезну виховну цінність. Вона вчить учнів відповідальності за результати, точності, спостережливості та вмінню працювати з реальними даними.

4. Формування ключових компетентностей Нової української школи. Діяльнісний підхід сприяє формуванню більшості ключових компетентностей, визначених державними освітніми стандартами:

Спілкування державною мовою. Учні висловлюють думки, ведуть діалог, презентують результати досліджень..

Природничо-технічна грамотність. Практичне вивчення природних явищ, робота з інструментами.

Уміння вчитися протягом життя. Учні вчаться працювати в нових умовах, самостійно організовувати свою діяльність.

Соціальна та громадянська компетентність. Розуміння ролі людини в суспільстві, відповідальність за довкілля.

Культурна компетентність. Під час відвідування історичних місць, музеїв, архітектурних пам'яток.

5. Підвищення рівня самостійності та відповідальності учнів. Коли учні отримують чіткі, але водночас відкриті завдання — наприклад, знайти об'єкт, описати його, зробити фото, отримати інформацію з різних джерел, — вони вчаться самостійно організовувати свою діяльність. Під час групової роботи важливими стають навички планування, розподілу ролей, контролю за виконанням завдань.

Самостійність, сформована в реальних умовах, має більший ефект, ніж штучно змодельовані навчальні ситуації. Діти стикаються з реальними труднощами: часовими обмеженнями, потребою домовлятися в групі, необхідністю оперативно реагувати на несподівані обставини. Це сприяє розвитку життєвих умінь, які неможливо сформувані суто теоретично.

6. Соціалізація та розвиток комунікативних навичок

Навчальні екскурсії, особливо організовані у форматі діяльнісного підходу, стимулюють активну взаємодію між учнями. Групова робота, виконання спільних завдань, потреба домовлятися та координувати дії сприяють розвитку соціальних навичок: активного слухання, вміння висловлювати думки, командної роботи, відповідальності за спільний результат, емпатії та взаємопідтримки.

У поєднанні з новим середовищем це формує сприятливі умови для розвитку лідерських якостей, ініціативності та соціальної активності.

7. Інтеграція міжпредметних зв'язків. Такі екскурсії дозволяють об'єднати знання з кількох предметів одночасно. Наприклад: екскурсія до історичного центру міста поєднує історію, літературу, мистецтво, громадянську освіту;

екскурсія на річку інтегрує біологію, географію, екологію, фізику та навіть математику; відвідування музею науки поєднує фізику, хімію, інформатику та технології.

Діяльнісний підхід робить міжпредметність природною, а не штучною, адже учень бачить реальні зв'язки між навчальними дисциплінами.

8. Розвиток критичного мислення. Виконуючи практичні завдання, учні стикаються з необхідністю аналізувати інформацію, відсіювати другорядне, робити висновки. Коли учитель ставить проблемні запитання, наприклад:

- Чому цей об'єкт має саме такі властивості?
- Як змінився би ландшафт, якби тут втрутилася людина?
- Чи є інформація в музеї об'єктивною? Як це перевірити?
- Учні формують навичку критично сприймати інформацію, а не просто її відтворювати.

9. Виховання екологічної та громадянської свідомості

Для українського суспільства, яке активно переживає трансформаційні процеси, важливо формувати відповідальне ставлення молоді до довкілля та культурної спадщини. Екскурсії з діяльнісним підходом створюють для цього природні умови.

Учні можуть: досліджувати екологічний стан місцевості, аналізувати вплив людської діяльності, пропонувати власні варіанти вирішення локальних проблем, брати участь у волонтерських акціях під час екскурсій.

Такі заходи сприяють вихованню активної громадянської позиції та розумінню ролі особистості в збереженні природи та культурних цінностей.

10. Підвищення якості зворотного зв'язку вчителя з учнями. На екскурсії педагог має можливість спостерігати за учнями в умовах, де їхня поведінка є більш природною. Він може оцінити: рівень самостійності, здатність працювати в команді, швидкість адаптації до нових ситуацій, практичне застосування знань.

Це дозволяє об'єктивніше оцінити навчальні досягнення та краще зрозуміти індивідуальні сильні та слабкі сторони учнів.

11. Формування практичного досвіду та життєвих навичок. Діяльнісний підхід під час екскурсій створює ситуації, які максимально наближені до реального життя.

12. Емоційна насиченість і формування позитивних вражень про навчання

Позитивні емоції відіграють важливу роль у формуванні ставлення до школи та навчання. Екскурсії з діяльнісним підходом забезпечують учням яскравий емоційний досвід, який довго зберігається в пам'яті. Такий досвід підсилює внутрішню мотивацію до пізнання, сприяє розвитку інтересу до предмета та створює позитивний образ освітнього процесу.

4.2. Недоліки використання діяльнісного підходу в краєзнавчих екскурсіях.

Поряд із вираженими перевагами, впровадження діяльнісного підходу під час екскурсій має і низку недоліків, які обумовлені як організаційними труднощами, так і специфікою роботи з дітьми поза класним простором. Ці недоліки не обов'язково свідчать про неефективність підходу; навпаки, їх розуміння дозволяє педагогам уникати поширених помилок, підвищувати якість методичної підготовки та робити екскурсії більш результативними.

Найбільш поширені труднощі використання діяльнісного підходу під час проведення краєзнавчих екскурсій демонструє Рис. 4.2.1.

Одним із найпомітніших недоліків є високий рівень підготовчої роботи, який вимагає діяльнісний формат екскурсії. Тому вчителі часто стикаються з браком часу, особливо якщо навантаження велике або екскурсії проводяться в різних класах. Також підготовка діяльнісних завдань потребує ретельного врахування вікових особливостей учнів, рівня їхньої підготовки та особливих освітніх потреб. Невідповідність завдань можливостям учнів може знизити ефективність екскурсії.

Поза межами класної кімнати педагогові значно важче контролювати поведінку учнів. На екскурсії діти можуть: відволікатися на сторонні стимули; віддалятися від групи; неправильно виконувати завдання через нерозуміння інструкцій; втрачати увагу через надмірне емоційне навантаження.

Якщо екскурсія інтерактивна й включає кілька локацій, групових завдань і переміщень, координація стає ще складнішою. Учні різного рівня

дисциплінованості та відповідальності потребують різного рівня контролю, що в умовах відкритого середовища важче реалізувати.

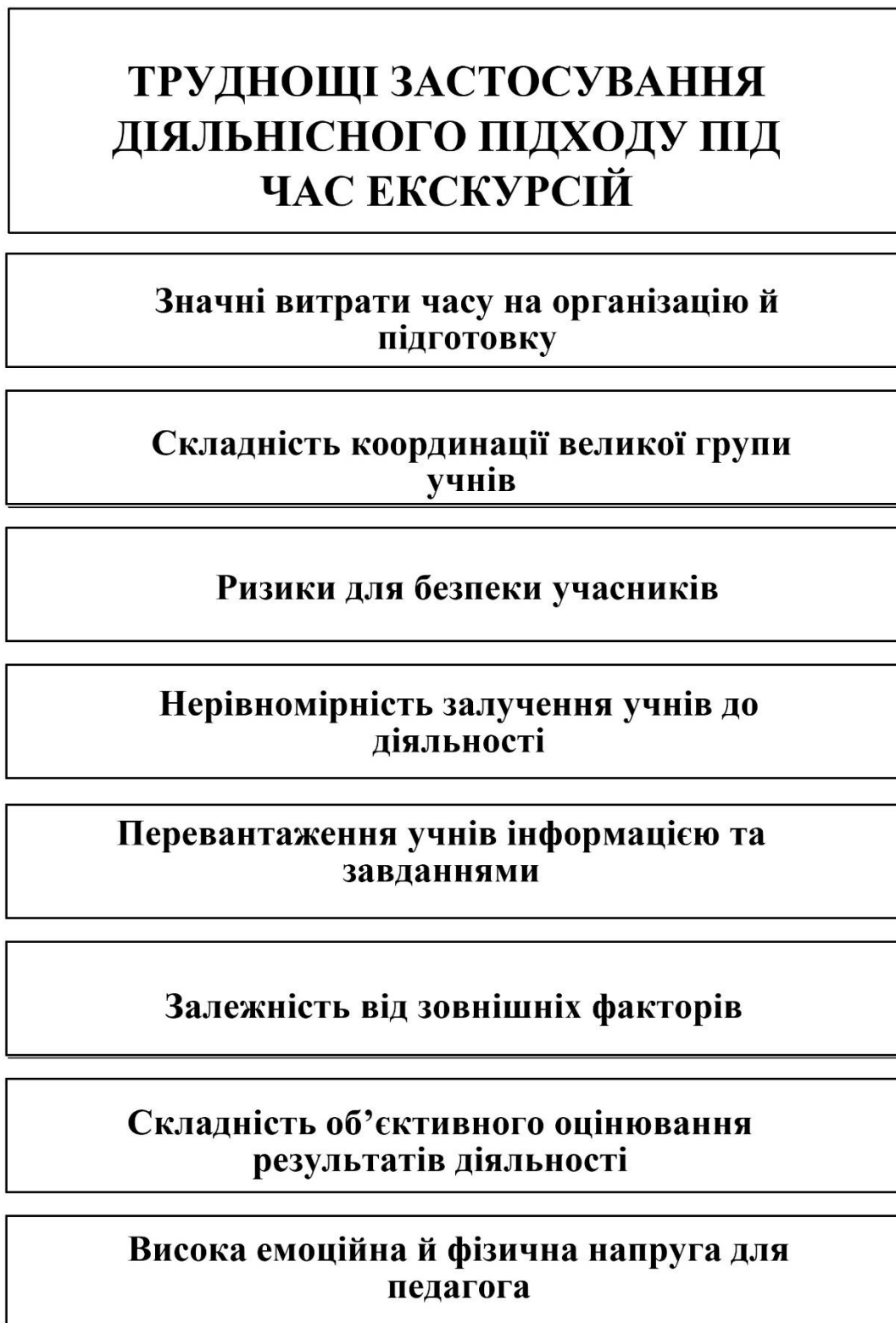

Рис.4.2.1. Проблемні аспекти використання діяльнісного підходу на краєзнавчих екскурсіях з географії.

У вчителя виникає додаткове навантаження: він має одночасно забезпечувати безпеку, пояснювати матеріал, контролювати виконання завдань, вирішувати конфлікти, стежити за часом і підтримувати мотивацію учнів.

Ризики для безпеки учасників. Навчальні екскурсії завжди пов'язані з певними ризиками, але діяльнісний підхід часто вимагає активної взаємодії учнів з об'єктами довкілля, що може підвищувати небезпеку. Потенційні ризики: травмування (під час походів, виїздів у природні зони); небезпечні ситуації в міському просторі (дороги, густий трафік); ризики на виробничих екскурсіях; неправильне поводження з природними об'єктами; втрати контролю над учнем у великому натовпі чи просторі. Педагог має передбачити інструктаж, розподіл відповідальності, правила поведінки, можливі маршрути відходу, наявність аптечки тощо. Це ускладнює процес підготовки та додає стресу.

4. Нерівномірність залучення учнів до діяльності. Хоч діяльнісний підхід передбачає активну участь усіх учнів, на практиці це не завжди можливо. Можуть виникати такі проблеми: домінування активних учнів у групі, що зменшує участь більш пасивних або невпевнених; небажання окремих учнів брати участь у діяльності через страх помилитися, низьку мотивацію чи відсутність інтересу; складність завдань для дітей з особливими освітніми потребами; неоднорідність рівня підготовки, що призводить до різного темпу виконання завдань.

У результаті частина учнів може залишитися осторонь або виконувати роль спостерігачів, що суперечить самому принципу діялісного підходу.

Перевантаження учнів інформацією та завданнями. Діяльнісний підхід часто передбачає насичений план роботи: виконання практичних завдань, спостереження, фотофіксація, складання схем, аналіз зібраних даних, командні обговорення. Усе це може створювати надмірне когнітивне навантаження.

Особливо важкими такі екскурсії можуть бути для молодших школярів, які швидко втомлюються, а також для учнів, які мають низький рівень концентрації уваги. Якщо завдання надто складні або темп екскурсії надто швидкий, виникає

ефект «інформаційного шуму» — учні перестають ефективно засвоювати матеріал і втрачають інтерес.

Залежність від зовнішніх факторів. Діяльнісний формат екскурсії особливо чутливий до умов, які педагог не може контролювати: погода; шум та людність місця; графік роботи установи; наявність обладнання для експериментів чи спостережень; доступність транспортного сполучення; просторові обмеження.

Будь-яка непередбачувана ситуація може суттєво знизити ефективність запланованої діяльності. Наприклад, сильний вітер може унеможливити виконання завдань з картами чи вимірюваннями; значний потік відвідувачів у музеї може завадити проведенню групових вправ; дощ може повністю змінити формат екскурсії або змусити її перенести. Педагогові доводиться мати запасні варіанти завдань і гнучко перебудовувати хід екскурсії, що збільшує навантаження.

Складність об'єктивного оцінювання результатів діяльності. Оцінювання результатів діяльнісної екскурсії є доволі суб'єктивним, оскільки: завдання часто мають відкритий характер; результати групової діяльності важко розподілити між учнями; виконання завдань залежить від зовнішніх обставин; рівень участі учня не завжди можна виміряти кількісно; деякі компетентності (комунікація, спостережливість, ініціативність) складно зафіксувати формально.

Якщо екскурсія має навчальні цілі, педагог змушений обирати складні методи оцінювання — портфоліо, самооцінювання, рефлексійні щоденники, захист результатів роботи. Це потребує часу та методичної підготовки.

Висока емоційна й фізична напруга для педагога. Супровід великої групи дітей у відкритому середовищі, виконання функції організатора, контролера, психолога та експерта одночасно — це значне навантаження. Педагог повинен: стежити за дотриманням правил безпеки; контролювати час і темп екскурсії; забезпечувати розуміння завдань; мотивувати учнів; відповідати на численні запитання; підтримувати дисципліну; вирішувати конфлікти. Це призводить до високого рівня стресу, що може впливати на якість проведення екскурсії та результативність діяльнісного підходу загалом.

ВИСНОВКИ

Діяльнісний підхід під час навчальних екскурсій є потужним інструментом, який створює ефективне освітнє середовище. Він підсилює інтерес учнів, сприяє кращому засвоєнню матеріалу, формує ключові компетентності, розвиває критичне та творче мислення, навички співпраці й дослідницької діяльності. Такий підхід робить навчання більш осмисленим, практичним і наближеним до реального життя.

Для сучасної української школи, яка орієнтована на компетентнісне навчання, діяльнісна модель екскурсій є не просто бажаною, а необхідною умовою якісної освіти. Вона відкриває можливості для інтегрованого навчання, розвитку самостійності, відповідальності та громадянської свідомості, формує в учнів готовність діяти, аналізувати й приймати рішення. Саме таке навчання допомагає молодому поколінню бути активними й компетентними громадянами, здатними успішно реалізувати себе у швидкозмінному світі.

Краєзнавчі екскурсії є одночасно складовою позакласної та позаурочної роботи. Їх реалізація в структурі програми з географії дозволяє посилити мотивацію до вивчення предмета, забезпечити безпосереднє сприйняття просторових об'єктів та явищ, а також повноцінно реалізувати дослідницький підхід в навчанні.

Коректний вибір виду екскурсії, залежно від змісту, відношення до навчального матеріалу чи тематики дозволяє органічно поєднати краєзнавчу роботу з освітнім процесом. Діяльнісний підхід що базується на принципах активності, співпраці, практичності, проблемності, самостійності та інтеграції знань дозволяє перетворити освітній процес у ціннісний досвід та особисто значущі практичні знання.

Природничі краєзнавчі екскурсії з використанням діяльнісного підходу це комплексна та інтегрована форма навчання, яка поєднує практичну діяльність, наукові спостереження, виховні завдання та розвиток ключових

компетентностей. Завдяки екскурсіям здобувачі розвивають просторове мислення, дослідницькі вміння, екологічну культуру, пізнавальний інтерес і вміння працювати в команді. Екскурсія відкриває дітям можливість безпосередньо побачити й зрозуміти світ географії, перетворюючи навчання на захопливе та осмислене пізнання навколишнього середовища.

Краєзнавчі екскурсії з економічної та соціальної географії є важливою частиною шкільної освіти, оскільки вони дозволяють поєднати теоретичні знання з реальними економічними та соціальними процесами, що відбуваються у конкретній місцевості. Такі екскурсії розвивають просторове мислення, пізнавальну активність, дослідницькі навички та критичне ставлення до соціальних явищ. Учні не лише здобувають знання, а й набувають практичного досвіду спостереження, аналізу, інтерпретації та оцінювання реальних процесів. Вони починають сприймати свою громаду як складну соціально-економічну систему, у якій кожен елемент виконує важливу функцію. Саме краєзнавчі екскурсії сприяють формуванню компетентного, соціально відповідального та активного громадянина, здатного розуміти і впливати на розвиток власного регіону.

Реалізовані експериментальні заходи, щодо ефективності діяльнісного підходу під керівництвом вчителя-методиста Нечай Г.М що були проведені в межах Кам'янець-Подільського ліцею №5 Кам'янець-Подільської міської ради довели ефективність діяльнісного підходу та продемонстрували потужний його потенціал щодо системного застосування у краєзнавчій роботі.

Підсумки досліджень виявили ряд переваг та недоліків застосування діяльнісного підходу в краєзнавчих екскурсіях.. Очевидними перевагами є: ініціативна діяльність здобувачів освіти, реалізація дослідницького та міждисциплінарного підходів, практичне ознайомлення з географічним потенціалом рідного краю.

Діяльнісний підхід під час навчальних екскурсій має низку обмежень та труднощів: значні витрати часу й ресурсів, високі вимоги до педагога, складність оцінювання, ризики для безпеки, нерівномірність участі учнів, а також

залежність від зовнішніх умов. Ці недоліки не заперечують цінності підходу, але потребують ретельного планування, професійної підготовки, гнучкості й підтримки з боку школи та громади. Розуміння цих обмежень дозволяє школам оптимізувати організаційні процеси, створювати умови для безпеки й продуктивності, збалансовувати діяльність та зміст, а також робити навчальні екскурсії не лише цікавими, але й педагогічно ефективними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаменко О. М. Географічне краєзнавство: теорія і практика. – Київ: Освіта, 2012.
2. Бібік Н. М. Компетентнісний і діяльнісний підходи в сучасній освіті. – Київ: Педагогічна думка, 2014.
3. Бех І. Д. Особистісно орієнтований і діяльнісний підходи у вихованні. – Київ: Либідь, 2013.
4. Бугрин М. С. Методика проведення навчальних екскурсій з географії. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2015.
5. Волошина Н. І. Діяльнісний підхід у навчанні: теорія і практика. – Київ: Освіта, 2018.
6. Вахрушев А. В. Шкільне географічне краєзнавство. – Харків: Основа, 2010.
7. Гаврилюк О. М. Активні методи та форми навчання у контексті діяльнісного підходу. – Харків: Ранок, 2016.
8. Ганич Л. В. Краєзнавчі дослідження в системі географічної освіти. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2017.
9. Голуб Г. А. Екскурсії в навчальному процесі: методичні рекомендації. – Київ: Генеза, 2009.
10. Гончаренко С. У. Українське шкільне краєзнавство: історія і методика. – Київ: Педагогічна думка, 2018.
11. Гуцуляк В. М. Географія рідного краю: організація польових досліджень. – Івано-Франківськ: Плай, 2016.
12. Довгань Г. Д., Стадник О. Г. Географія: методика навчання. – Київ: Знання, 2011.
13. Дятленко В. М. Вивчення природи рідного краю в школі. – Київ: Освіта, 2013.
14. Загородня Л. М. Діяльнісний підхід у початковій школі: методичний аспект. – Київ: Генеза, 2020.

15. Жемчужников С. В. Основи туристсько-краєзнавчої роботи. – Харків: Основа, 2014.
16. Єрмаков І. Г. Компетентнісний підхід: технології діяльнісного навчання. – Дніпро: ІМА-прес, 2015.
17. Карпов А. В. Психологія діяльності та розвитку особистості. – Київ: КНЕУ, 2012.
18. Кобернік С. Г., Коваленко Р. Р. Методика навчання географії у школі. – Київ: Педагогічна думка, 2019.
19. Колесник І. М. Шкільне краєзнавство: теорія і практика. – Чернівці: Рута, 2015.
20. Костриця М. Ю. Географічне краєзнавство України. – Київ: Знання, 2004.
21. Круль В. В. Методика польових географічних досліджень. – Львів: Видавництво ЛНУ, 2013.
22. Лаврик В. І. Організація екскурсійної діяльності учнів. – Київ: Ліра-К, 2017.
23. Лялюк Л. М. Навчальні екскурсії як форма активного пізнання середовища. – Київ: Освіта, 2011.
24. Маринич О. М., Шищенко П. Г. Фізико-географічні дослідження в полі. – Київ: Знання, 2003.
25. Мерлін В. В. Краєзнавство та туризм у школі. – Київ: Ранок, 2016.
26. Михайлюк О. А. Методика організації шкільних туристичних походів. – Чернівці: Букрек, 2018.
27. Морзе Н. В., Барна О. В. Діяльнісний підхід у цифровому навчальному середовищі. – Київ: КМПУ, 2021.
28. Назаренко І. М. Геоєкологічні екскурсії: теорія і практика проведення. – Полтава: ПНПУ, 2014.
29. Образцов П. І. Шкільні екскурсії та навчальні прогулянки. – Київ: Освіта, 2008.
30. Паламарчук Л. П. Географія України: регіональні дослідження та краєзнавчий підхід. – Київ: Знання, 2010.

31. Пістун М. Д. Географічне краєзнавство: навчальний посібник. – Київ: Вища школа, 1994.
32. Пентилюк М. І. Компетентнісне та діяльнісне навчання в мовній освіті. – Київ: Освіта, 2015.
33. Пометун О. І., Пироженко Л. В. Інтерактивні методи навчання: діяльнісний підхід у практиці школи. – Київ: Освіта, 2012.
34. Природниче краєзнавство: методичні рекомендації для вчителів / За ред. О. Топузова. – Київ: Педагогічна думка, 2015.
35. Романчук Т. М. Екскурсознавство: основи теорії та практики. – Львів: Світ, 2013.
36. Савчук І. М. Географічні маршрути та екскурсії для школярів. – Вінниця: Нова книга, 2020.
37. Савченко О. Я. Діяльнісний підхід у навчанні молодших школярів. – Київ: Початкова школа, 2013.
38. Світличний О. П. Методи краєзнавчих досліджень: польові, картографічні, статистичні. – Харків: Основа, 2018.
39. Терлецька Л. П. Краєзнавчий підхід у викладанні географії. – Київ: Генеза, 2007.
40. Туристично-краєзнавчі дослідження в школі: збірник науково-методичних матеріалів. – Ужгород: УжНУ, 2019.
41. Шульц О. М. Навчальні екскурсії з географії: організація, безпека, методика. – Київ: ЛЕНВІТ, 2021.